کەلیلەر

فەرهەنگۆک

سیامەند شاسواری

٢٠١٣

کەلیدەر

فەرهەنگۆک

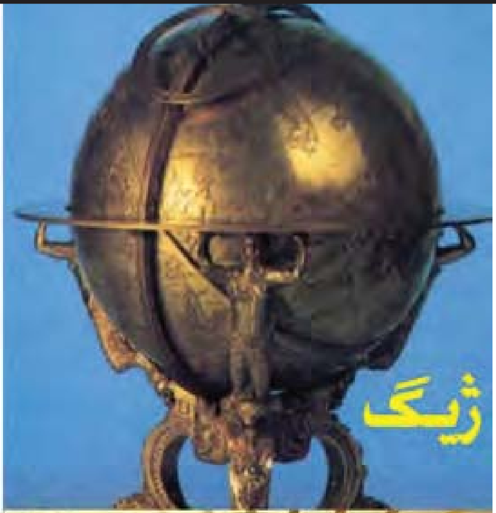

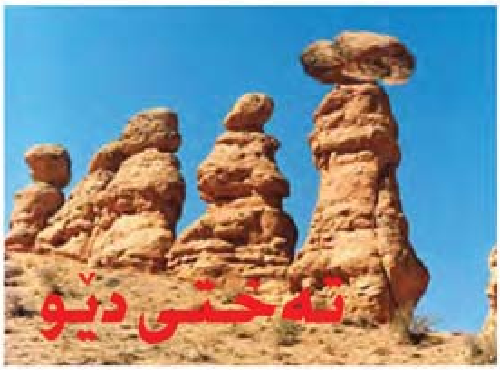

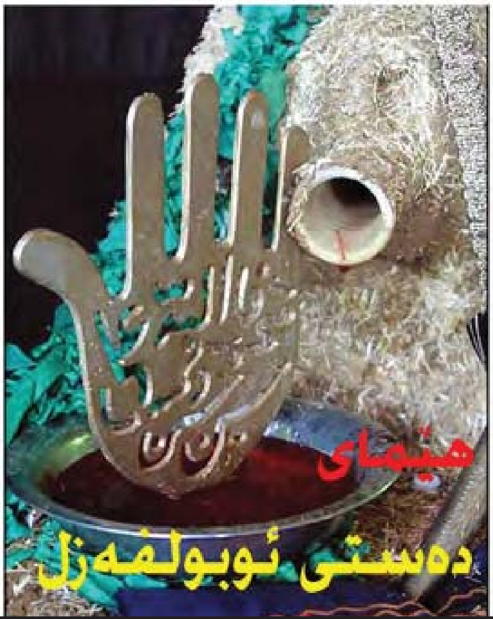

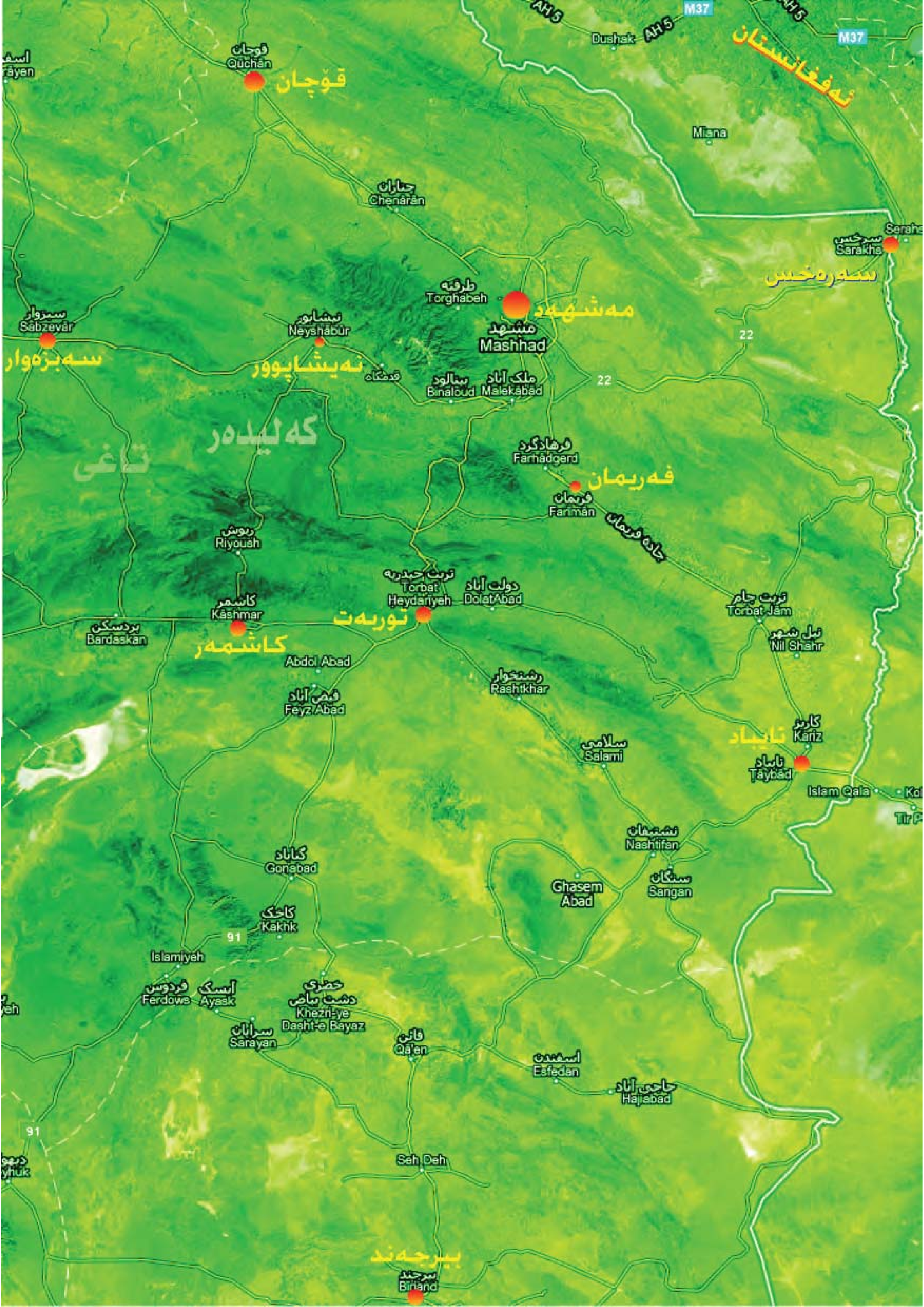
ئەفغانستان
قۆچان
قوچان
Qūchān
چناران
Chenārān
سرخس
Sarakhs
سەرەخس
طرقبه
Torghabeh
مەشهەد
مشهد
Mashhad
سبزوار
Sabzevār
سەبزەوار
نیشابور
Neyshābūr
نەیشاپوور
قدمگاه
بینالود
Binaloud
ملک آباد
Malekābād
کەلیدەر
تاغی
فرهادگرد
Farhādgerd
فەریمان
فریمان
Farimān
جاده فریمان
ریوش
Riyoush
تربت حیدریه
Torbat Heydariyeh
دولت آباد
DolatAbad
توربەت
کاشمر
Kāshmar
کاشمەر
بردسکن
Bardaskan
Abdol Abad
فیض آباد
Feyz Abad
رشتخوار
Rashtkhar
تربت جام
Torbat Jām
نیل شهر
Nil Shahr
کاریز
Kariz
تایباد
تایباد
Tāybād
Islam Qala
سلامی
Salami
نشتیفان
Nashtifan
Ghasem Abad
سنگان
Sangan
گناباد
Gonabad
کاخک
Kakhk
Islamiyeh
فردوس
Ferdows
آیسک
Ayask
حضری دشت بیاض
Khezri-ye Dasht-e Bayaz
سرایان
Sarayan
قائن
Qa'en
اسفدن
Esfedan
حاجی آباد
Hajiabad
Seh Deh
بیرجەند
بیرجند
Birjand
Dushak
Miana
AH 5
M37
22
91

کمایەر

فەرهەنگۆک

سیامەند شاسواری

٢٠١١

هێمـــــــا:

☜ بڕوانە

[ف] فارسی

[ع] عەرەبی

:: نموونە

گەڕان بە دوای وشەدا:

هەموو پیتێک وەک بەشێک کۆدی هەیە لە گەڕان بنووسە:
b و ئینتر لێبدە دەسبەجێ بۆت ئەدۆزێتەوە یان
یان s ئەچێت بۆ بەشی س
یان r ئەچی بۆ پیتی ر و هتد.

ئاپۆرە: خەڵکێکی زۆر و زەبەند پێکەوە، حەشامات.

ئاتاج: نیازمەند، هەژار و نەدار.

ئاتەگ: داوێنی کەوای شۆڕ و پاڵتاو.

ئاخوێرک: ئاخرکە، پێشکە، مێشوولەی ورد ف اخکووک.

ئاران: گەرمێن، قشلاق.

ئارختک: مۆتەکە، شەوە.

ئاژان: جەندرمە.

ئاژۆ: ئالیک، تفاق.

ئاژەڵ: چوارپێی نزم، مەڕ و بزن و میهـ و بەران و قۆچ :: ئاژاڵ و پاتاڵ: چوارپێی نزم و بەرز.

ئاستەم: دژوار و هەڵەمووت.

ئاستەنگ: جێگەی سەخت و دژوار و هەڵەمووت.

ئاسیمە: پەرێشان، شەڵەژاو، هەراسان :: سەراسیمە.

ئاغە: خاوەن گوند؛ لە پێش ناوی پیاوەوە دێ بە واتەی کابرا، کاکە.

ئاغەڵ: گەوڕی زستانەی ئاژەڵ.

ئاکار: خوو، ڕەوشت، کردەوە.

ئاکام: دوماهی، پاشینە، بەرەنجام.

ئاگرە: بایەکی گەرم کە بۆ کشتوکاڵ خراپە.

ئافەتە: دانکە، بزەباقە، بزن مەرگی.

ئالیک: ئاژۆ، پێخۆری ئاژەڵان.

ئالایی: وەک ئالا، ئەو پارچە قوماش و پەڕۆیەی ئەدرێ بە سەر خزنی پیر و شێخان دا یان لە داری پیرۆز گرێ ئەدرێ.

ئالۆش: خورین، خورکەی لەش :: ئالۆشی هەیە: ژنێک کە حەزی لە پیاو بێ::

ئاڵۆشی گرتووە: هەوەسی جووڵاوە.

ئاڵەت: بیباری هاڕاوی تیژ؛ گیایەکی گەرمیانییە بەرێک ئەگرێ دەنکەکەی ڕەش و خڕ و تیژ و توندە، ئەکرێتە ناو هێندێ خواردەمەنیەوە.

ئاماژە: سەرەڕا، سەرباری ئەوەی، زیادە لەوە :: ئاماژەی ئەوەی: سەرەڕای ئەوەی. (ئەماژە: هێما، ئیشارە.)

ئامالْ: مەیلەو...، لە ڕەنگی :: ئامالْ ڕەش: مەیلەوڕەش.

ئامۆ: ئاشنا :: ئامۆ و نامۆ.

ئاموور: هەوجاڕ، داری مابەینی نیر و دەندە.

ئاوبارە: پردی ئاو گواستنەوە.

ئاوڕدانەوە: بۆ دواوە ڕوانین، لاکردنەوە.

ئاوەندیار: بەریوان، هۆی سازدانی نێوان دوو لایەن ف دلال، واسطە ع وسیط.

ئاوێزە: چلچرا ع ثریا.

ئاهۆ: پەتا، درم، نەخۆشی گیرۆ، ئازار، شێتی، لێویی، کەمایەسی، فێ، تاعوون ::ئاهۆیەکی زۆر ئەستەمە.

ئایش: خێرتە، ئەو زەویەی لە کاتی خۆیدا ئەکێڵرابێ، زەوی نۆرە.

ئاین: مسۆگەر، یفین:: لێت ئاین ئەبێ: لات مسۆگەر ئەبێ.

ئەبداڵ: ☜ عەبدال.

ئەبولفەزل: عەباسی کوڕی عەلی کوڕی ئەبی تالیب، ناسراو بە ئەبولفەزل و لەبەر ئەوەی گەنجێکی قۆز و بوێر بووە لە لای شێعە بە قەمەری بەنی هاشم ناودێرکراوە، لە شەڕی کەربەلا لەگەڵ ئیمام حسێنی برای کوژراوە، بەڵام لەبەر ئەوەی کە سەقا بووە و ئاوی داوە بە هێزەکەی خۆیان پێش ئەوەی بیکوژن، دەستیان بڕیوە.

ئەبلەق بوون: مۆڵەق بوونی چاو.

ئەبیێ: ئەبیسێ.

ئەخێورایەوە: لە خێورانەوە واتە دڵی خەریک بوو سۆی ئەبوویەوە، دڵی خەریک بوو ئەتوایەوە، ئەم دارەتە پەیوەندی بە باری دەروونی مرۆڤەوە هەیە، نەک ئازاری جەستەیی.

ئەدگار: تایبەتمەندی. فرۆزە ف صفت، خاصیت.

ئەرباب: خان، خاوەن، زەویدار.

ئەرخایەن: دڵنیا.

ئەرخووت: لۆلەپەی مەشکە، دوو داری گرۆڤەری خەڕاتیکراوی لە دۆژەنگ خراو.

ئەردەکان: ناوی شارێکە لە پارێزگای فارس، شارێکیش بە هەمان ناو لە پارێزگای یەزد هەیە.

ئەرژەنگ: دارێکی سەختە کەمانی لێ دروست ئەکەن.

ئەرابە: عەرەبانە، کە هەم گارییە بووە و

هەواڵنامەی کتێب

هەم جۆرێکی قورس و قۆڵی لە جەنگدا بەکار هێنراوە.

ئەزمان گا: زمانەگا، گیایەکە گەڵاکەی لە زمانی گا ئەچێ، بۆ واتای «گاوزبان»، لە فەرهەنگی فارسی دێهخودا نووسراوە بە کوردی پێی ئەوترێ (ازمان غا) کە هەمان «زمانەگا» یە.

ئەسپۆن: سپۆن، گیایەکە گوڵی تۆپ و گەڵای دڕکاوی و ریشەی ئەستووری هەیە. ریشەکەی وشک ئەکرێ و ئەکوترێ, ورد ئەکرێ و وەکوو سابوون بۆ جلشۆردن بەکار ئەهێنرێ.

ئەسپەندەر: دەنکی گیایەکە خڕ بە قەد نۆکێک ئەبێ بەڵام ناوەکەی بۆشە و تەنها چەند دانە تۆوی وردی تێدایە، بۆ چاوەزا ئەیکەنە ناو ئاگر و زیاتر ئاگری پۆلوو، کاتی سووتان قرچەی لێوەدێ و بۆنێکی خۆش بڵاو ئەکاتەوە :: وەک ئەسپەندەرێک بەسەر ئاگرەوە، مایەوە: هەر دەم بۆی هەبوو بتەقێتەوە، خۆی پێ رانەگیرێ و دەرپەڕێتە دەرەوە، چونکە ئەسپەندەری سەر ئاگر لەپڕ ئەتەقێتەوە.

ئەستوندەک: کۆترە، کاریتە، داری راگرتنی خێوەت.

ئەستێرک: حەوز، کەمە ئاوکە بەری بگیرێ بۆ ئاوداشتن.

ئەسمەرپێچ: رەشماڵ، کۆن، رەشماڵی جاف.

ئەشکۆڵ: شەوژەن، داری پشت دەرگا بۆ داخستن.

ئەشکەبووس: جەنگاوەرێکی کەشانی بوو، لە شەڕی ئێران و توووران یارمەتی ئەفراسیاوی توورانی کرد و لە شەڕی کامووس، ئەفراسیاو ئەوی نارد بۆ یارمەتی پیرانی وەیسە. رۆستەم بە پیادە شەڕی لەگەڵ کرد و بە تیرێک کوشتی.

ئەشکەڵە: مەنگەنەی ئاسنگەر، ئامرازێکی جەزرەبەدان قامکی تاوانبارکراویان لەناو دەنا و بە پەت جەڕەبەبایان دەدا.

ئەفەرۆز: رووشکاو، دەرکراو، تەرەکراو ع مرفوض.

ئەقان: ئیرادە، بڕیار.

ئەقرساند: ئەخەملاند :: لە قرساندن.

ئەڵقەڕیز: زنجیرۆکەی دەرگا داخستن.

ئەماژە: هێما، ئیشارە.

ئەنگێزە: ئەنگێز، دنەدەر، هۆ :: ژ رەعنا نێرگزێن تەی مەست و خونریز ــ زەمان بۆ عەهدی جەنگ ئەنگێزی چەنگیز «مەلای جزیری»

ئەنووشە: ناوی خوسرەوی نەوشیروان کوڕی قوبادی یەکەمی ساسانی، بە عەرەبی کسری، کە لە ماهەکدا ئەنووشەڕەوان یان نووشینڕەوان بووە، لە پادشایانی بە دەسەڵاتی ساسانی لە سەدەی

شەشەمی زایینی کە سەردمی پادشایی ئەو شکۆدارترین قۆناخی دەسەڵاتداریێتی ساسانیەکانە، ساڵی ٥٦١ز لە پاش شکانی حکوومەتی بیزانس، پەیماننامەی ٥٠ ساڵەی کۆتایی جەنگ لە نێوان دوو دەسەڵاتی گەورەی ئەو سەردەمەدا واژۆ ئەکرێ و، ئیمپراتۆری رۆم ناچار ئەبێ بۆ ماوەی ٥٠ ساڵان بێ بە باجگوزاری نەوشیروانی ساسانی و ساڵانە باجی بداتێ.

ئێدن: دیسان، دیسانەوە، ئیتر.

ئەوک: گەردن، گەروو، قورِوو.

ئێرەیی: بەخیڵی.

ئێزنگ: هێزم.

بابرِ: پەنا با، شوێنێکە با نەیگرێتەوە.

بابی: دەهری، بەهایی. لە ئاخافتنی رۆژانەدا ئەم وشانە کەم تا زۆر هاوسەنگ و بەیەک واتا بەکار ئەبرێن :: دەهریت کردم :: کابرایەکی بابیە. بەڵام هەرکام لەمانە ئەگەڕێنەوە بۆ فەلسەفە و بنەمایەکی تایبەت. **دەهری** واتە ئاتەئیست و بڕوابوون بە سروشت و کۆنینە بونی دنیا، بابی و بەهایی بەڵام دینن؛ **باب**، واتە میرزا سەید عەلی محەمەدی شیرازی

لە ساڵی ١٢٣٥ی کۆچی مانگی، سەدەی نۆزدەی زایینی لە شیراز لە دایک بوو، هەرچەند خۆی بە زۆر شت داناوە، بەڵام بە دانەری دینی بابی ئەژمێردرێ. ئەو خۆی بە مژدەدەری ئاینێک ئەزانی کە لە پاش خۆی لەلایەن «منیظهرالله»وە ئەنێردرێ. لە دوای **باب** زۆرکەس خۆیان بە «منیظهرالله» زانیوە. بەهاییەکان پێیان وایە «منیظهرالله» هەمان میرزا حسەینعەلی نوورییە کە ئەوان بە «بهاءالله»ی ناوئەبەن. زۆربەی بابیەکان «بهاءالله»یان بە «منیظهرالله» قبووڵ کرد و بوون بە بەهایی. ژمارەیەکی کەمیان «سوبحی ئەزەل» برای بابیان بە جێگری باب دانا. باب شەش ساڵ پاش ئەوەی داوای پێغەمبەریێتی کرد بە فەرمانی **ئەمیر کەبیر** لە تەورێز تیرەباران کرا، تەرمەکەی خرایە بەر سەگ، بەڵام بەهاییەکان شاردیانەوە و لە پاش شەست ساڵ شاردنەوە، گەیاندیانە ئیسراییل و لە کێوی **کارمەل** لە **مەقامی ئەعلا** لە شاری حەیفا ناشتیان. مەقامی ئەعلا شوێنی پیرۆزی دووەمە لای بەهاییەکان. رووگەی یەکەمی بەهاییەکان گۆڕی بەهاءالله یان **رەوزەی موبارەکە**یە لە شاری عەکا، کە کاتی نوێژکردن روو لەوێ ئەکەن.

باج: ویر، خاوە، ماڵیات.

باخی ئەتابەک: باخ و سەرایەکە لە تەوریز، ستار خانی سەرۆکی مەشرووتە خوازانی تەوریز کردی بە بنکەی خۆی و پاشتر رووسەکان کردیان بە باڵوێزخانەی خۆیان.

باخی دڵگوشا: یەکێکە لە باخە بە ناوبانگەکانی شیراز، کە خزنی سەعدی ئەکەویتە لایەوە. هەندێک ئەڵێن کەریمخانی زەند دروستی کردووە و هەندێک ئەڵێن لەوەش کۆنترە و هی سەردەمی ساسانیەکانە.

بادامی: چاو بادامی: ئەوانەی چاویان وەکوو ئەو مەنگول و تەتارانەیە کە نموونەیان لە ناوچەکە ماوەتەوە؛ خوار، لار.

بادرز: دەروویەکی بچکۆلەیە بۆ هاتوچۆی هەوا.

بادیهەوا: خێرایی، فیز، بەدەعیە و لەخۆ دەچوو.

بارمتە: گرێو، بە ئەمانەت دانراو.

بارێزە: گیایەکە لە کەروز ئەکات.

بارێزە: تۆفی باران و هەورەتریشقە.

باشتین: گوندێکە لای سەبزەوار.

باکەف: خشتی نیوە سوورەوەکراو.

باڵۆرە: جۆرێک لەسروود و پیاهەڵگوتن و لاواندنەوە :: بەیت و باڵۆرە.

باڵ: قۆڵ :: باڵی لەچک: لۆی لەچک، لفکەی لەچک :: باڵی سەڵتە: شاقەلی کەواسەڵتە، ئاتەک.

باڵانی: هێسری باوک ئەسپ و دایک کەر.

باڵشمە: چوارچێوەی دەگا و پەنجەرە.

بانوو: بان، بۆڕگە، پلاتۆ :: بانووی ئێران ف فلات.

بانیجە: بانی بچووک، بەرهەیوانی سەرئاوەڵەی خانوو، باڵکۆن، تەراس.

باوانی: جیازیی بووک لە ماڵی باوانیەوە.

باوڵ: یەخدان، سندووقی گەورەی تەنەکە بۆ جلوبەرگ یان کەلوپەل.

باویلکە: پەپوولەپایزە، شەلەمینکەرە.

باهۆ: باسک :: شان و باهۆ.

باهۆز: گەردەلوول، گژەبا.

بتون: رێکوپێک، لەبار، خەملیو.

برایمی ئەدهەم: ساڵی سەدی کۆچی، سەدەی حەوتی زایینی لە دایک بووە، لە سۆفیانی بە ناوبانگە. برایمی ئەدهەم پادشای بەلخ بووە، رۆژێک چاوی بە کابرایەک ئەکەوێ لە سێبەری دارێکا دانیشتووە، پارچەیەک نانی رەق لە توربێنەکەی دەر ئەهێنێ، ئەیخوات و قومێک ئاو ئەکا بەسەری دا و هەر لەوێ لێی رائەکشێ. برایم بە بینینی ئەو دیمەنە لە خەوی سەوخان و نەزانی دائەچڵەکێ و دێتەوە بەخۆیدا، دەست

هەواڵنامەی کتێب

لە پادشایی هەڵئەگرێ و گوایە نۆ ساڵان لە ئەشکەوتی هەوت کوول نزیکی نەیشاپوور خەڵوە ئەکێشێ و وەک غەوارە ئەژی، کە ئەناسرێتەوە لەوێ ئەڕوا و ئەچێ بۆ مەکە و مەدینە و لە مەکە کۆچی دوایی ئەکا.

برج: کۆنگرەی قوتی قەلا.

برنج: کانزایەکی تێکەڵەی مس و فافۆن. ئالیاژی لە سەدا ٦٠ی مس و لەسەدا ٤٠ی فافۆن.

بڕشت: هێزی بڕین، بڕس، پیت، کووز، قاش :: بەبڕشت.

بریسکانەوە: درەوشانەوە، بریقەدانەوە.

بز: کراوە، داچەقاو :: چاوبز.

بزنمژە: گیانەوەرێکە لە نێوان مارمێلک و سووسەمار. بە زمان هاویشتن نێچیری خۆی راو ئەکا.

بزەباقە: دانکە، بزن مەرگی.

بلاوێن: سازگار، فێنک کەرەوە، ئارامبەخش ف گوارا.

بلێز: بلێسە.

بلێسە: گڕ ف الو، شعلە.

بنبەست: داخراو، کۆڵانی داخراو.

بنکۆڵ: دوامناڵ ع آخر العنقود.

بنکۆڵکردن: ڕەهۆڵ لێدان.

بۆتکە: کیوسک، خانووی لە دار و تەنەکە، دووکانی تەختە.

بۆرەکە: بۆرەپیاو، مرۆی بەرەڵلا.

بۆزەن: زۆر بۆنکەر، ئەو کەسەی توانای بۆنکردنی بەهێزە.

بۆژوو: گیای بۆنگرتوو کە ئاژەڵ نایخوات.

بۆسۆ: پارچە پەڕۆی سووتاو کە ئەخرێتە سەر برین.

بوخارا: پێنجەمین شاری گەورەی کۆماری ئوزبەکستانە. دانیشتوانی بوخارا تاجیکن و بە فارسی تاجیکی قسە ئەکەن، هەڵووژەی زۆرە و ئاڵوو بوخارای بەناوبانگە.

بوخچە: جاجم یان مەوج یان پارچە قوماشێکی گەورە بۆ کەلوپەل تێنان.

بوودڕ: درز، قەڵەش ف شیار.

بوور: نەکێڵراو، بەیار.

بووڕین: پسوولەی لێبوردن لە لایەن میرییەوە، بەڵگەنامەی بەخشران لەلایەن حکوومەتەوە.

بووزوو: شاڵی ڕانک و چۆخە لە خوری و مەرەزە.

بووم: زەوی :: بوومەلەرزە: هەژانی زەوی.

بەختە: مەڕ و بزنی دوو ساڵان.

بەرایی: بەراهی، ڕەوادیتن :: دڵم بەرایی نادا ئازاری بدەن؛ ئوقرە :: دڵم بەرایی نایە.

بە پێز: بەبار.

بەردەبیرۆ: بەردێکە بۆ ڕەقی و سەختی نموونەیە :: وەک بەردە بیرۆی لێهاتووە:

هەوالنامەی کتێب

خاراوە؛ مامەخەمە. [ف] سنگ صبور. [ع] صخرة صماء.

بەرزا: منالّی یەکەم، کەسی یەکەم، سەرتۆپ.

بەرازە: لێوی سەرەوەی وشتر یان پاتالّ بەرازەیە، لێوی خوارەوە شیرەیە :: شیرە و بەرازە: لێوی سەروو و خواروو.

بەراوەژوو: هەلاّوەگێر.

بەرجەوەن: دیمەن، چاوگە، تەماشاگە.

بەرخۆ: وریا و ئاگادار.

بەرزکردنەوە: هەلّگرتنی ژن بەفێلّ، هەلّگرتن، رەدووخستن یان /کەوتن.

بەرزە: قوتکە :: لێم بووە بە بەرزەکی بانان؛ قیتایی لەناو تەختاییدا.

بەرزەبلێس: چەورە، مشەخۆر، خۆ تێهەلّقورتێنەر.

بەرژەنگ: لۆگۆ، نیشانە، ئارم.

بەرگ رەش: ئەمازەیە بە یارانی بزووتنەوەی بەهزادانی کوری وەندا هورموز ناسراو بە ئەبوموسلیمی خوراسانی کە بەرگی رەشیان لەبەر ئەکرد، ئەبوموسلیم لە کوردەکانی راوەندی خوار شەمزینانە لە سەدەی هەشتی زاینی، توانی نەک هەر خوراسان بەلّکوو نیشتمانی کوردان، زاگرۆس و ئاناتۆلّی و میسۆپۆتامی لە هێزەکانی ئەمەوی پاک بکاتەوە.

بەرگە: هێز، وزە، توانا :: بەرگەی نەگرت: هێزی پێ نەشکا، لەبەری بەزی:: بەرگەی دلّ: قوەتی دلّ، وزەی دلّ.

بەرەدان: بەرەپێدان؛ گەورەکردنەوە لە ئاستی پانی، پان کردنەوە :: بەرەی بدە: پانی بکەرەوە، بەلاّم درێژییەکەی وەک خۆی بێ.

بەرەک: چۆخەی درێژ لە شالّی بووزووی خوری و تووکی وشتر، جبەی خوری.

بەرهەڤ: تەیار، ئامادە.

بەرهەلّدا: ئازاد، بەرەلّلاّ، بەرئاوالّە.

بەریوان: ئاوەندیار، هۆی سازدانی نێوان دوو لایەن [ف] دلال [ع] وسیط.

بەرِا: زانا، دەمراست.

بەرینگالّ: پەزی تیسک درێژ.

بەزا: خوشرەو، خۆشبەز.

بەزاخ: دەغەلّ، فێلّەباز، دوورِوو.

بەزیپک: بەبرِشت، بوێر و بەوەج.

بەست: بەستی تریاک: بە ئەندازەی نۆکێک تریاک کە لەسەر حوقەی وافوور دائەنرێت.

بەستن: گرێدان، شەتەکدان، بەندکردن، سەهۆلّکردن، مەیین.

بەستراو: زاواى ئەچێتە پەردە و گانی پێناکرێ.

بەستێن: دەروو، زیخەلاّنی کەنار چەم، تەخت، بەستێنی چەم؛ فرێزەر،

یەخەچاڵ.

بەشکۆ: کومپانیای بازرگانی هاوبەش :: بەشکۆی بازرگانی: کومپانیا یان شەریکەی بازرگانی.

بەفەڕ: بەباش :: بەفەڕ زانین: بەباش زانین.

بەلاوە: سەرەتا، یەکەم.

بەن: هەودای لە خوری و موو، دەزوو.

بەندە و کوێخا: هەژار و دارا، پلەبیەن و پاتریسیەن، بۆرەپیاو و ئاغە.

بەهاربەند: شوێنێکی پەرژینکراو بەهاران و هاوینان ئەسپ و پاتاڵی تیا رائەگرن، گەوری سەر ئاوەڵە.

بەیار: زەوی نەکێڵراو، بوورە.

بێر: شوێنی کۆبوونەوەی مەڕ و ماڵات.

بێری: مەڕدۆش، ئەو کیژانەی ئەچن بۆ بێر بۆ مەڕدۆشین.

بێریڤان: بێری.

بێسە: مەرایی، زمانلووسی :: بیسەیی کردن: ماستاوکردن.

بێگاری: سەربازی.

بێلایی: بەرهەیوان.

بێڵەکان: پیشکان.

بێن: بەرامە.

بێواز: سست و داهێزراو، وزە لێ براو.

بیرازکردن: دەمەزەرد کردنەوەی داس و مەڵغان بە یارمەتی کوورەی ئاسنگەر و کوتانەوە.

بیرجەند: ئەم شارە ناوەندی خوراسانی باشوورە. شیعە و سونی تێکەڵن، مافوورە و هەورێشم و زەعفەرانی بیرجەند بە ناوبانگە.

بیستۆک: گووشی تەلەفوون.

پاپۆکە: پەپکە بەستن، ئاڵقەپێکان، ئاخڵە.

پاتاو: کاڵە.

پاتەختی: شەوگەڕی پاش پەردە، بەیانی پاش شەوی پەردە، رۆژی پاش زەماوەن.

پاچرا: وار یان خاوەی خاوەن قومارخانە.

پادەری: پلیکانەی ناودەرگای پاس.

پاراو: نەخت و پوخت، تێراو، شەق و تورت و لەگەشە.

پارچ: تۆنگە، سوراحی.

پاساو: داوای لێبوردن بە بادانەوە و مەرایی کردن.

پاشوەن: عەگال، چۆکبەندی وشتر.

پاشەرۆک: پاشارۆ، بەرماوە، میوە یان شتی بەجێماو.

پاکار: خزمەتکار، کارێکاری شاکرد، بەردەست.

پاکڵە: پایە :: پاکڵەی پرد کە لەناو ئاوەکە لە قووڵاییدا چەقێنراوە، خۆی لەبەر تەوژمی ئاوەکە رائەگرێ قورسایی پردەکە رائەگرێ.

پاڵانی: کەری بچووک کە بۆ باربردن بشێ.

پاڵە دروێنەوان، کرێکاری درەوکردن.

پانزەی رێبەندان: ☜ دکتور.

پاوان: قۆرخ، مێرگ و باخ و کەوشەنی تایبەتی کەسێک نەتوانێ سەربەخۆ بچێ تێی :: لە باخچەی ساوای پاوانی سینە ـ پەنجەم سەرگەرمی لیمۆ گووشینە «هەژار».

پاوانخواز: قۆرخکار، پاوانکار، کەسێکە کالایەک ئەشارێتەوە بۆ گران بوون [ف] محتکر.

پاوانکردن: قۆرخکردن.

پرزە: وزە و توانا، هەناسە، هەناسەدان، ئەمان :: پرزەی لێبڕیوم.

پروسک: مۆغەرەی پشت.

پرکێشی: سووربوون و پێداگرتن لەسەر مەبەست، وێران، لەخو رابینین :: پرکێشیم نەکرد: بەخۆمدا نەپەرما، لە خۆم رانەبینی.

پزوو: دەرەلنگ یان ناوقەدی دەرپێ کە کەژی تێئەکەن.

پشک: بەش، بەخت؛ تیر و پشک [ف] [ع] قرعة.

پشیلەشۆر: لستنەوەی بنی قاپ بەو جۆرەی پشیلە بە زمان ئەیلێسێتەوە.

پنچک: دەوەن.

پنگر: پەرەنگ، پۆلوو، سکڵ، پن، پۆل.

پۆ: تێوەدانی تەون، هەواڵی رایەڵ :: تان و پۆ.

پۆپەشمینە: چنراوێکی پەشمینی ناسک و گرانباییە.

پۆرگ: پێستی مردووی قەتماخە بەستوو.

پۆز: لووت، دەم و لووتی ئاژەڵ؛ دفرە.

پۆل: دەستە :: پۆل و کەرت و لق.

پواو: پووک، پووکاو.

پووش: سەبەتەی حەسیر خورما یان شمەکی تێئەکرێ :: پووشی خورما.

پووڵکە: ئۆیە، بریقە، تەنەکەی ناسکی خڕی بریقەداری ورد ئەدرێ لە لەچک و سەرپۆش.

پەترۆکە: قەتماغە.

پەتک: قەلادەی ملی سەگ، قەڵەنگ.

پەتەری: پەتیارە.

پەچە: شوێنی سەرگیراوی حەشاردانی مەڕ و مالات.

پەڕاگەندە: پەرش‌وبلاو، ئاژەڵی لە مێگەل دوورکەوتوو.

پەرداختکردن: ساف و لووس کردن.

پەردوو: پەردە، ژووری بووک و زاوا لە

هەوالنامەی کتێب

شەوی بووک گوێزانەوە.

پەردە: پەردوو، ژووری بووک و زاوا لە شەوی بووک گوێزانەوە.

پەردەنیگار: لە بری وشەی عربی شمائل دانراوە کە لە فارسیش هەمان شمایل بەکار ئەهێنرێ. پەردەیەکە کە نیگاری پیر و ئیمامان یان وێنەی مەیدانی جەنگ و پاڵەوانانی داستانی لەسەر کێشراوە. بە زۆری لەناو شیعەدا باوە کە دەروێش ئەو پەردەیە هەڵئەواسن و باسی کارەساتە ئاینیەکان ئەگێڕنەوە وەکوو کارەساتی کەربەلا و شەڕەکانی ئیمام عەلی، یان داستانی وەکوو حسێن کوردی شەبستەری و رۆستەم و زۆراب...

پەرگەما: بن شیرازەی بنی کڵاش بە مووی بزن کە هۆی لێک هەڵپێکانی بن و رووی کڵاشە.

پەروا: مەترسی، سام، باک، سڵ، خۆف؛ ئاوڕ، بایەخ.

پەرەم: پۆل، جوون، دەستە، کۆمەڵ.

پەرێز: جێگەی دەغڵی درواو؛ رەبەت، بۆسەی راوچی؛ بە دزە دزە بۆ نێچیر چوون.

پەز: مێگەلی مەڕ و بزن؛ یەک مەڕ، مێ.

پەژاردنەوە: کەفارە، تۆڵەی تاوان.

پەسا: گیراوەی ئامادەکراو بۆ چێشت :: پەسای دۆڵمە، پەسای کفتە شۆربا.

پەلک: لک؛ پێڵوو؛ کلی چاو.

پەموانە: تۆمەپەموو، دەنکی پەموو.

پەمەتۆمە: پەموانە، تۆمەپەموو.

پەنابات: نیوەی قەرانێک، دە شایی.

پەنابەردە: کەسێکە پەنا ئەباتە بەر شوێنێکی ئایینی یان حکوومی بۆ ئەوەی خۆی بپارێزێ. ف بست نشستە.

پەنگر: مەقاش، ماشە، گیرە، پنگر.

پەنەمیاگ: پەنەمیاو، ئاوساو، کوتراو.

پەی بگرێ: شوێن بگرێ :: پەی گرتن.

پەیکوڵ: دەنکی گیایەکە بەقەد گەنمێک ئەبێ و دڕکاوییە، ئەلکی بە تووکی وڵسات و پاتاڵەوە.

پێبەند: کەفیل :: بووە بە پێبەندی باوکی: بووە بە کەفیلی باوکی؛ لە سەربازی پەڕییەوە لەبەر ئەوەی پێبەندی باوکە پیرەکەیەتی: واتە کەفیلی باوکیەتی.

پێ‌پەڵکە: پێ پێ کردن لە شوێنی خۆ، قاچ بە یەکا هاتن.

پێرک: بەرزایی خۆڵ و بەردی کەوشەنی دوو زەوی بۆ لەسەر دانیشتن، ستێر.

پێژان: کاری پێژ: خشت پێژان، تەپاڵە پێژان.

پێسترک: پلیکان.

پێشدەم: پێشەنگ، پەیام هێنەر، دەم پێشخەر، کات پێشخەر.

ت

پیک: چەکوشی قورسی ئاسن بەردی پێ ئەشکێنرێ.

پـێ مینبـەر: ڕەوزەخوێنـی دووەم کـە بـۆ ڕەوزەخوێنی یەکەمی ئەسێنێتەوە.

پیوار: نادیار، نەدیار، غەیبی.

پیتی: دیزی، کیتەڵەیەکی گڵی بچکۆلانەیە ئاوگۆشتی یەک کەسی تیا ئەکوڵێنن.

پیشکان: بیڵـەکان، پاچـی هەڵکەندنـی پیشۆک و کنگر.

ت

تاخ: گەڕەک، بنە، زۆزک.

تاس بردنەوە: واق و وڕ بوون، حەپەسان، سەر لە گێژەوە هاتن.

تاشت: بەرچایی، ژەمی بەیانی.

تاقمانەجووت: یاری تاق یان جووت.

تا قەرانی: یەک قەرانی.

تامەزرۆیی: حەزی دیدار، هەستی سۆز و خۆشەویستـی :: تامەزرۆ: ئارەزوومەندی دیدار.

تان: ڕاهێڵی تەون :: تان و پۆ.

تـاوان: جنایـت :: کەتن و تـاوان: جنحە و جنایت.

تاوانبـار: ئـەو کەسـەی تاوانبارکـراوە، تاوانی بۆ هەڵبەسـتراوە بـەڵام مەرج نییە کردبێتی ◻ف متهم.

تاوانکار: ئەو کەسـەی تاوانی بەسـەردا سەلمێنراوە ◻ف مجرم.

تاوڵەمە: پۆلوو گەشێن، پیاڵەیەکە لە تێل درووسـت کراوە زنجیرێکـی باریک کراوە بە دەسـکی، خەڵـووزی تێئەکەن و هەڵی ئەسووڕێنن تا بگەشێتەوە.

تخـووب: سـنوور، سـنووری نێـوان دوو گوند.

تریقانەوە: پێکەنین بە دەنگی بەرز.

تۆنگە: شەربە، پارچی بلوورینی دەم پەلی مل باریک.

تۆپـز: کوتەکـی سـەر بـە بزمـار یـان قیر تێهەڵسواو :: بە تۆپزی: بەکەڵەگایی، بە زۆرەملێ.

تۆخ: تویژێکی زۆر ناسک؛ ڕەنگی تێر.

تۆخ چوون: پێست داماڵران، ڕووشان.

تۆخ هەڵدان: پێست هەڵدان.

تۆر: لاڵە پەتە، لاڵە پەترە ◻ف الکن.

تـۆراخ: ماسـتی ناو پێسـتە کە قـەزوان و شـویتی تێ ئەکرێ؛ خەسـەتوورەکەی زۆر خەسـتی ناو مەشـکە کە شیری تێ ئەکرێ و ڕائەژەنرێ بۆ ئەوەی شـیر، تامی ماستە خەسـتەکە وەربگرێ، ئەوسا ئەیکەنە قاپ و نانی تێ ئەگووشن. خواردنی شوانانە.

تۆڵا: قورسە، لۆک، داڕشتە، شمش.

تۆلاز: سەرسەری، ژنباز ◻ف مراهق.

تۆلانەوە: کرووزانەوە.

تۆمەت: تاوانی پاڵدراو.

توربەکێش: توربە واتە کیسە و توورەکە، توربەکێش بەخزمەتکاری تەیبەت ئەوتریێ کە رازدار و جێگەبڕوای خودانەکەیەتی.

توربێن: توورەکە، توبەرە، توورک.

توور: لاڵە پەتە، لاڵە پەترە ف الکن.

توورخە: دەردەباریکەی زستانەی مەڕ و بزن.

توورەکەرێژ: بە توورەکەی خۆڵ شوێنێک پڕکردنەوە یان بەرزکردنەوە.

تەپکە: داو.

تەبعکردن: کەسێکە خواردنی چەوری پێناکەوێ و ناتوانێ هەرسی بکات و لە گەروودا هەست بە قورسی و تۆزانەوەی چەورییەکە ئەکا، نەتوانینی هەرسکردنی چەوری :: تەبعی کردووە: گەرووی بە چەوری هەرس نەکراو ئەتۆزێتەوە.

تەبەرزین: چەکێکی وەکوو تەور کە کاتی جەنگ بنی دەسکەکەی لە زینی ئەسپ گرێدراوە و شەڕی پێکراوە. دەروێش وەکوو سەمبولێک لەگەڵ کەشکۆڵ هەڵێ ئەگرن.

تەختی دێو: یان کەڕەنای دێو، یان دووکەڵکێشی جنۆکە ئەو بەردانەن کە دەوریان گڵەسوورە و قسڵ بووە و لە رەوتی رۆژگاردا خۆڵ و قسڵیان لێ شۆراوەتەوە و وەکوو کۆڵەکەیەکی بەردینی سامناک ماونەتەوە، بە زۆری بەردێکی گەورەی تەخت لە سەر ئەم کۆڵەکانەیە و رواڵەتێکی وەکوو قارچکی پێ ئەدا.

تەراد: سمت و کەفەڵی یەکسم، پێستی سەر کەلەکە.

تەرچک: ناسک، شینکەی تەڕ و تازە.

تەرخان: کەسێک کە لە باجدان و تەمێکردن پارێزراو بێ.

تەردەست: دەس رەنگین و چازان، چالاک و لەز.

تەرەکاڵ: بەرووبووی هاوینی پاش شەستە باران؛ بێستانی خەیار و ترۆزی و...

تەشق: تۆف، تۆفی سەرما :: بەتەشق: سەرمای تەزێنەر.

تەشقەڵەباز: فێڵەباز، گزیکەر.

تەغاراو: ئاو یان باراناوێکە لە شوێنی کەم ئاو لەسەر چاڵە بەرد کۆ ئەبێتەوە؛ ئاوی خۆشکردنی پێستە ف سنگاب.

تەفرە: فریو.

تەکووز: رێکوپێک.

تەکەڵتوو: جێگەی رانی سوار لەسەر زین.

تەکین: ئالپ تەکین دامەزرێنەری حوکمداریی تورکی غەزنەویان لە سەدەی دە و یانزەی زاینی کە خۆی لە خولامانی دەرباری سامانیەکان بوو.

تەگە: نێری، ساورێن، تەجە.

هەواڵنامەی کتێب

تەلیس بەسەر: سواڵکەر و گەدا لەبری کڵاو و عابا پارچە تەلیسێک ئەدەن بە سەر و شانیاندا.

تەمار: تارمایی بەرچاو، ڕەشایی بەرچاو.

تەنگز: چاڵووک، دارێکی باڵا کورتی دڕکاوییە، بەرێکی هەیە وەک چوالە، بەڵام تاڵە و ئەبێ خۆشە بکرێ بۆ خواردن.

تەنگزە: نەخۆشی ئاژاڵ ئەیدا لە دەم و لچ و گوانی بزن.

تەنگژە: تەنگانە.

تەوژم: گوژم، نهێم.

تەنوورەکێشان: لوول و پێچ خواردن و بەحەواداچوون.

تەواڵ: باڵندان.

تەواڵە: کەپری دوو قاتی لای مەرەزە کە گۆخلی لێئەبێ.

تەوجی: باربۆ، یارمەتیدانی بە کۆمەڵ.

تەوخ: چەپەر، کوول، پەنای سەرگیراوی حەوانەوەی پەز. (ف) سم، جورا.

تەوەزەل: تەمەڵ، لەش گران.

تەووق: نەخۆشیەکی ڕەشەوڵاخ.

تەوەنە: کۆمەڵە.

تەوەنەدان: کۆمەڵەدان، تەموورەدان.

تەیمان: پەرژینی بە دار و شووڵ کە هەندێجار سواخیش ئەدرێ.

تەیموور: تەیمووری گوورکانی یان تەیمووری شەل، سەدەی چواردەی زاینی، لە تەتەرەکانی ئوزبەکستانە بەڵام هەوڵی داوە کۆلکەی خۆی بباتەوە سەر چەنگیزی مەغوول، توانی دەسەڵاتی خۆی بە کوشتوبڕ بەسەر ناوچەیەکی هەرە گەورەی ئاسیادا بسەپێنێ و حکوومەتی گوورکانیەکان دابمەزرێنێ کە لە ساڵی ١٣٧٠ تا ١٥٠٦ زاینی دەسەڵاتیان بەدەست بوو.

تێکەڵە: ئاوێتەی چەن شت پێکەوە وەکوو بەرد و لم و چەو.

تێغە: ناسک، دیواری ناسک، دیواری کاتی بۆ جیاکردنەوەی دوو شوێن.

تیانە: مەنجەڵ، قازان.

تیر: خەست (ف) غلیظ.

تیرەشان: لاپاڵی کێو، لاشانی چیا.

تیشە: سەردەرهێنانی چەکەرەی گەنم.

تیمانج: پێستی ئاژەڵی خۆشەکراوی دەباغ دراو.

جاڕ: کێڵگەی هەڵگیراو کە ئاژەڵی تێئەکرێ.

جاڕس: وەڕەز، قەڵس.

جاڕدان: قاودان، بانگەشە، هەواڵ بڵاوکدنەوە.

هەواڵنامەی کتێب

جامباز: فێڵەباز، زیرەک ⓕ ارقه، ارغه.

جامی جەم: پیاڵەی جەمشید، جامی جیهان نما، جامی کەیخەسرەو کە زاناکان دروستیان کردبوو و حەوت جیهانیان تیا ئەبینی. لە ئەفسانەدا هاتووە کە جامی جەم، پیاڵەی سلێمان و ئاوێنەی ئەسکەندەر هەموو دنیای تیا بینراوە.

جلشۆر: دارێکی پانی دەسکدارە جلی پێئەکوتن بۆ ئەوەی کەف هەڵبخا و چڵکی لێبیێتەوە.

جڵەودار: کاروانسالار، سەرپەرشتیاری کاروان، پێشڕەوی کاروان.

جمابوو: جووڵابوو :: لە جمین: جووڵان، راشەکان، لەرزین.

جەغز: نیوبازنە.

جەنجەڕ: ئامرازی لە دار و ئاسن بۆ گێرەکردنی کڵۆش؛ چەرخ و دۆڵچەی ئاوهەڵکێشان.

جەندەرمە: ئەمنیە، رۆمی، قۆڵچی.

جەوونە: مەشکەی ئاو.

جیر: لاستیک، کەژ، لاسیق.

جیفە: پارە، دارایی.

جێوبان: جێگە و بان. لێفە و دۆشەکەی قەدکراو لە ناو مەوجدا.

چاخ: قەڵەو.

چارەکە: چارۆکە، قوماشێک کە ژنان بەسەر شانیدا ئەدەن.

چاکی: گۆڕی پیر و مەشایخ، گۆڕی پیرۆز و پاکیزان.

چاڵووک: دەوەنە دڕکێکە گوڵی سپی ئەگرێ، کاوێر، تەنگز.

چاو بادامی: ئەوانەی چاویان وەکوو ئەو مەنگول و تەتارانەیە کە نموونەیان لە ناوچەکە ماوەتەوە، چاوخوار، چاولار.

چاوشۆڕ: شەرمەزار.

چاوەش: دەهۆڵ و زوڕناژەن؛ پێشەنگی لەشکر و پێشڕەوی کاروان.

چاوی: زمانی چاوی، زمانی زەرگەری، زمانی سەرگەڕ :: زەزە، مەزە، ئەزە، نەزە.

چڕەبەندان: لەدەور یەک خڕبوونەوە و بەزم گێڕان، پرایی، ئاپۆرە.

چزڵیک: بەزی هەڵقرچێنراو.

چگوور: ئامێرێکی مووسیقایە لە خێزانی تار، جۆرێک تەمبووری ساکار، دوو ژێی هەیە.

چڵەگە: ئەستوندەک.

چڵەبەنان: رەشماڵی شان بە شان، ریزە خێوەت کە سنگیان هاوبەشە.

چناران: گوندێکە لای نەیشاپوور.

چۆرتم: نەگبەتی و خەفەت و نەهامەتی.

هەواڵنامەی کتێب

چۆڕە: دەڵاندنی ئاو بە چۆڕەچۆڕ.

چوارپیل: چوارشانە، ناوشان پانوپۆڕ.

چواردە مەعسووم: شێعەی دوانزە ئیمامی، حەزرەتی محەمەد و فاتمەی زەهرا لەگەڵ دوانزە ئیمامەکە بە چواردە مەعسووم ئەزانن کە هەموویان خاوەنی فرۆزەی عیسمەتن واتە بەدوور لە هەڵە و پاکیزەن.

چوارهەنگڵ: چوارشانە :: بۆ ئەسپ.

چورت: ئامرازی حیسابکردنی دوکانداران؛ سەرخەو، سووکەخەو، وەنەوز.

چەپاوگەر: تالاّنکەر.

چەپخوون: شەوشالاّو، پەلاماری شەوانە ف شبیخون.

چەپەر: دەرگای بەهاربەند، کەپری لە شووڵ و دار؛ سەنگەر، سپێر؛ تەوخ.

چەشە: ئەو دانەی راوچی بۆ نێچیری رۆئەکا ف طعمە.

چەرمەلە: سپیکەلاّنە؛ چەرمەڵ، دۆکەی میوە، شۆکە ف سپیدک درخت و پالیز.

چەفت: لارولەوێر، ناقۆلاّ.

چەق: وردە رەگ؛ ناوەند.

چەلەنگ شۆخ و شەنگ.

چەلەنگەر: تەنەکەساز، تەنەکەچی :: چەلەنگ: تەنەکە پووتی.

چەمەری: هەوای چەمەری هەوایەکی زۆر کونی کوردییە و وتراوە لە سەردەمی هێرشی یۆنانیەکان بۆ کوردستان هەبووە، ئەوسا کە گەزەنفوون باسی مووسیقی کورد و کەڵک لێوەرگرتنی مووسیقی ئەکا لە لایەن کوردەکانەوە، تەنانەت لە جەنگیشدا؛ هەوایەکی غەمگینە کە دانیشتوانی زاگروس کاتی پرسە و کۆست کەوتن ژەندوویانە؛ چەمەری وەکوو «نوحە خوانی» لە ناو فارسەکاندایە کە خۆی لە «نوحە»ی ئیسلام و عەرەب وەرگیراوە؛ چەمەری نواندنەوەی کۆست و پەژارەی خەڵکی کوردە لە چوارچێوەی مووسیقیدا.

چەو: وردە بەردی تیژ و نەسواو :: چەورێژ.

چەوماڵ: دۆڵەساو، خاوێنکردنەوەی لیتە و هەرگی بیر و کارێز.

چیت: قوماشێکی ناسکی لۆکە بە گوڵی ورد یان درشتەوە.

چیچکان: قنچکان، هەڵترووشکان.

چیرۆک: سەربردە ف آوسنە.

چێوپەمە: داری پەموو.

حوسەینا: لە شاعیرانی چوارینەبێژی نەزۆر کۆنی باشووری خوراسان کە زۆربەی چوارینەکانی بۆ دڵدارەکەی بەناوی دلارام

هەواڵنامەی کتێب

وتووە. شیعرەکانی دەماودەم گەڕاوە.

حەجمان: بەرگە، تاقەت، گریک.

حەزناڵە: هاوارکردن و ناڵین بە حەز و خۆشیەوە.

حەزیا: شامار، ئەژدیها، حەفیان، زەها.

حەسەنی سەباح: ☜ سەباح.

حەفیان: شامار، ئەژدیها، حەزیا، زەها.

حەلاج: ☜ مەنسووری حەلاج.

حەلیم: خواردنێکە لە گەنم و گۆشت کە کاتی کوڵان بەردەوام لێکی ئەدەن تا ئەو کاتەی گۆشت و ساوەر تێکەڵ ئەبێ و خەست ئەبێتەوە. کاتی خواردن ڕۆن و دارچینی ئەکەن بە سەردیدا. حەلیمی شاری سنە بەناوبانگە کە هەندێ چێشتخانەی تایبەت لە مەنجەڵی مەزندا لێی ئەنێن و بە کەوچکێکی گەورەی دار مای ئەهێننەوە.

حەمبەل: تاقمی ڕاست و چەپی فیشەکدان.

حەنەک: گەپجاڕیی، گەمە و گەپ.

حەوتەوانەی کەلان: ف دب بزرگ، ع الدب الاکبر.

حەوتەوانەی گچکە: ف دب کوچک، ع الدب الاصغر.

حەفت ئەورەنگ: حەوتەوانە ع بنات النعش.

حەوشەمەڕ: پەچەی مەڕ، خەلان، شوێنی کار و بەرخ.

حەیدەرخان: حەیدەر عەموو ئۆغلو، ساڵی ١٨٨٠ ز لە شاری سەڵماس لەدایک بووە. لە گورجستان بووە بە ئەندازیار و ئەندامی پارتی سووسیال دێموکراتی ڕووسیە، هاوڕێ و هاوخەباتی لنین بوو. دامەزرێنەری یەکەم پارتی کومونیستی ئێرانە لە جوونی ١٩٢٠ زایینیدا. حەیدەر خان توانی لەگەڵ میرزا کووچک خانی جەنگەڵی ڕێ بکەوێ و لە ماوەی حەوت مانگی کۆتایی بزووتنەوەکە، نەک هەر خۆی بەڵکوو بە چەک و تەقەمەنی یارمەتی بزووتنەوەی جەنگەڵی دا. کێشەی نێوان سەرکردایەتی بزووتنەوەی جەنگەڵ بوو بە هۆی کوژرانی.

حەیزەران: قامچی یان چێوتالیمی دەستی ئەفسەرەکان، حەیزەرانێکی ناسکە و بە سیرمەی چەرم چنراوە و دوو گەلا چەرمی باریک وا بە نووکەکەیەوە.

خ

خاپێنراو: فێڵ لێکراو.

خاپینۆک: ڕازاوی، گوماناوی.

خاچ تێروانین: ڕاستەوخۆ و بە مۆرەوە تێڕوانین.

خاراو: ڕاهاتوو لەگەڵ کار، دنیا دیدە.

خازەڵۆک: گەدا، سواڵکەر.

خاکەڕایی: مل بەکوێن بوون، بێ دەماری ☐ف تواضع.

خاڵایی: لاکەلەکە.

خان: نازناوی پیاوی دەسەڵاتدار.

خاوبەستن: خاوکردن و بە هەڵەدا بردن؛ کڵاو سەرنان :: خاوی تۆیان بەستووە.

خاوە: پیتاکی میری؛ کەرانە، قەرەبووی مامەڵە پەشیمانی؛ سەرانە بۆ گەڵەگا و زۆردار؛ لکی تازە ڕواو لە لق.

خرت: نێری، بزنە نێری دووسالان.

خزن: گۆڕی پیر و مەشایخ، گۆڕی پیرۆز و پاکیزە.

خمگەر: ڕەنگرێژ.

خۆحەن: ڕاستەوخۆ ☐ف مستقیم.

خۆرا: بۆ خواردن شیاو.

خۆیا: دیار، ئاشکرا، دەرکەوتن و نواندنی بیچم و کەسم.

خۆیان: کا و گەنمی تێکەڵ پێش شەن کردن.

خواجانە: دوو سەکۆ لە هەر دوو بەری دەروازە.

خواجە: پیاوی خەسێنراو، پیاوی گون دەرهاتگ.

خودان: خێو، خاوەن.

خوڕڕەمدین: بابەکی خوڕڕەمدین، سەدەی نۆی زایینی، لە ناوچەی ئەدەبیل، سەرکردەی شۆڕشی ڕزگاریخوازانەی دژی عەباسیەکان بوو کە ماوەی بیست ساڵان بەردەوام بوو. خوڕڕەمدینان بە بەرگ سوور بە ناوبانگن بەو جۆرەی کە پەیڕەوانی ئەبوموسلیمی خوراسانی بە بەرگ ڕەش ناسراون. ئایینی خوڕڕەمدینان کە خۆی بە واتای بەهدینە، ئاوێتەیەکی زەردەشتی و مەزدەکی بووە.

خوشین: خزین و ڕێکردنی مار.

خومار: کەسێ کە دوای نەشەبوون و سەرخۆشی سەری ئێشێ.

خەپرەکردن: لێک ئاڵان و بەناو یەکدا هاتن و چوونی مەڕ و بزن، کاتێکە بە هۆی دیاردەیەکی سروشتی وەکوو با و تۆز و برووسکە و وردە بارانەوە قەڵس ئەبن.

خەرابات: وشەی خەرابات، واتایەکی باڵای هەیە و ئەمازەی بۆ یەکبوونە، ئەو شوێنەی وا عارف تێیدا خەریکی گەڕانە و بۆ پلەی باڵای ون بوون، کاڵبوونەوە، نەمانی هەموو نەخش و ڕواڵەتە ڕواڵەتی و نا خوداییەکان تێ ئەکۆشێ. لە فەرهەنگەکاندا ئەم واتانەی بۆ نووسراوە: مەستی بێ ئاگا، سەرخۆشی بادە، مەستی مەست، مەیخانە، دنیای کەلاوە، کاولستان، دنیای بێوەفا. شاعیرە مەزنە کلاسیکیەکانی کورد شارەزای فەلسەفە و چەمکی خەرابات بوون و لە شیعرەکانیاندا باسی خەراباتیان کردووە:

ئەحمەد موختار جاف

لە عەشقی خووبڕوویان مەنعی من هەرگیز مەکە
واعیز - بە دەستی خۆم نییە بەخوا ئەمە دەردێکی زگماکە
بەڵێ بازاڕی دەهرە وا یەکێ سۆفی یەکێ شێخە -
یەکێ جێگەی خەراباتە، یەکێ بێهۆشی تریاکە

دیسان ئەحمەد موختار جاف

زاهید وەرە نـاو بەزمی حەریفانی خەرابات - لادە
لە ڕیا و سەرزەنشی قۆڕ و خەرافات
یەك جورعە بنۆشە لە مەیی بێ غەش و
گوڵڕەنگ - ئەسڵەن مەکە تۆ بەو پڕو پوچانە
موبالات

مەحوی

شوکر هۆشیارە مەحوی، تێدەگا دنیا خەراباتە
کە بەدمەستی بکا ئەهلی، خراپەی بۆچی لێ
دەگرم

دیسان مەحوی

شوکری حەق بەر دەری هەر فەقرە ئیقامەتگاهم
- بەر دەر و باری نە سوڵتان و نە شا نیمە
مەلاژ
بەڵکە لەو ڕێیەوە من پەی بەمە عیمرانی بەقا
- مەحویا غەیری خەراباتی فەنا نیمە مەلاژ

شامی کرماشانی

خەرابم کرد خەرابات خەیاڵت
وە دەس چود عەقڵ و ئیمانم ، وڵم کە
وە بادەی تەڵخ جام زندەگانی
دەمێ مەست و غەزەڵ خوانم، وڵم کە

لە شیعری فارسیدا، حافزی شیرازی یەکێکە لەو کەسانەی خەرابات و هەموو ڕەهەند و لایەنەکانی ئەم دیاردە عیرفانیە پێکەوە ئەنوێنێتەوە:

یادی ئەو یارە پیاڵەی هەڵئەدا لە بەزمی یاران
یادی ئەو بەزمە من و یار و، خوا بەڵام لامان بوو
یادی ئەو کاتە خەرابات نشین بووم و مەست
ئەو شتەی لێرە لە مزگەوت کەمە لام لامان بوو

دیسان حافز

من بە یادی لێوی ئەو چوومە خەرابات دوێشەوە
- دیم هەشەی مەی دڵی پڕ خوێن و لە ژێر پێی
گڵ بوو

خەروار: کێشێکە بەرامبەر بە سێسەد کیلۆ.

خەڕۆ: لەخۆ بایی، دفرە، خۆدەرخەر ::
دەستخەڕۆ: فریودراو، فێڵ لێکراو.

خەڕۆبوون: لەخۆ بایی بوون، لەخۆ دەرچوون.

خەسرەو: یان خەسرەوی نەوشیروانی دادگەر لە پادشایانی بە دەسەڵاتی ساسانی سەدەی شەشەمی زاینی ☜ ئەنووشە.

خەسەتوورەکە: ماستی لە کیسەکراوی ئاوەچنکراو.

خەفتیان: ساردە پایز.

خەلان: کۆز.

خەلەساو: لە خەم ڕەسیو، نەخۆشێک کە قەیرانی نەخۆشیەکەی تێپەڕاندبێ و

هەواڵنامەی کتێب

بەرامبەر بەو نەخۆشیە پارێزراوی پەیدا کردبێ 🄵 مصونیت یافتە.

خەڵخاڵ: کە تا کۆتایی رژیمی پەهلەوی پێی ئەوترا هێرۆئاوا، لە شارەکانی پارێزگای ئەردەویڵە کە زنجیرە چیای تاڵش لە دەریای مازەندەران جیای ئەکاتە، دانیشتوانی بە زمانی ئازەری و تاتی و کوردی قسە ئەکەن، بە تایبەتی شارۆچکەی لەمبەر و گوندەکانی دەوروبەری کە هەموویان کوردن.

خەم: پێچ؛ ران :: رانی راست، لنگی راست.

خەنازیر: کوانی زل کە لە مل دێ، دمەڵی گەورە.

خەنیم: هاوتای کەسێک لە زۆرەبان و رکەبەرایەتی و پێشبرکێدا.

خەور: لێڵ، تەماوی.

خەوگەڕ: ئەو کەسەی بەدەم خەووە ئەڕوا بەرێدا.

خێرتە: بەیاری هەرگیز نەکێڵراو.

خێسە: مۆڕە، بە گۆشەی چاو روانین بە تووڕەیی.

خێورانەوە: توانەوە، سوێ بوونەوەی دڵ. ئەم دارەتە پەیوەندی بە باری دەروونی مرۆڤەوە هەیە، نەک ئازاری جەستەیی.

خیا: یخ؛ یخدانی وشتر.

دابرانێ: کێبەرکێ لە گوریس کێشاندا.

داتەکاو: بریتی لە والابوونی کیسە و شەڵتە بە هۆی راوەشاندنەوە و لە هەمان مایەدا واتە لەڕ و لاواز بوون و گۆشت بە لەشەوە نەمان و هەڵوەرین.

دادوییە: رووزبێهـ کوڕی دادوییە ناسراو بە ئیبنی موقەفەع لە نوێنەرانی بیرکردنەوەی زانستیە لە سەدەی هەشتی زاینی، بۆ سەرکەوتنی زانست و مرۆڤ دژی خورافاتی دینی، کە ئامێرێکی گرنگە بۆ یەخسیر کردنی رۆحی جەماوەر خەباتی ئەکرد و گومانی لە هەموو ئاین و ئاینزاکان هەبوو. هەر ئەم ئازادیخوازی و جەربەزیەی لە دەربڕینی بیر و باوەڕدا بووە هۆی ئەوەی مەنسووری عەباسی بەناوی کافر و زەندەقە، فەرمانی کوشتنی بدات.

دارا: یان داریووشی سێیەم، کوڕی داراب، نەوەی داریووشی دووەم، دوا پادشای ماد، سەدەی چواری زاینی ☜ داریووش.

داروازی: سەمای یاریکردن بە دار.

داروپەردوو: لاوار، بەرد و دار و هەڵاشی خانووە رووخاو 🄵 آوار.

دارەبەن: دارەڕای خانوو؛ داری قەزوان.

دارەت: دۆخ، ژیوار، حاڵ، حاڵەت :: ئەو دارەتەی بەسەرم هاتبوو، لە دارەتێکدا بووم.

داریووش: داریووشی مەزن، لە پادشایانی بە دەسەڵاتی ماد. سەدەی شەشەمی پێش میلاد. فارس، بە پادشای هەخامەنشی ناوی ئەبا، لە کاتێکا خۆیان دان بەوەدا ئەنێن کە هەخامنشی درێژەی مادە. باپیرەی داریووش ناوی هەخامەنش یەکێک لە سەدان سەرداری ماد بوو. بەڵگە بۆ ماد بوونی داریووش، یەکێک لە کۆنترین سەرچاوەکان، **تەوراتە**. لە تەوڕات دا زیاتر لە سی جار ناوی ماد و داریووش هاتووە و، تەنها جارێکیش باسی هەخامەنشی تیا نییە. بە تایبەت لە لایەن دانیاڵی نەبی کە خۆی کاربەدەست بووە لە دامودازگای داریووش دا. تەوڕات، کتێبی دانیال نەبی، بەشی ٦، ئایەتی ٣١ ئەڵێ: **داریووشی مادی** ئەوسا کە سێ بیست و دوو ساڵ تەمەنی بوو، خاکی کەلدانی گرت و بوو بە پادشای ئەوێ. هەمان سەرچاوە بەشی ٩، ئایەتی ١ ئەڵێ: لە یەکەم ساڵی دەسەڵاتی داریووشی کوڕی ئەهاسووریۆس لە **تۆوی مادەکان**، کە بوو بە پادشای خاکی کەلدانیان. داریووش ئەگەر فارسە بۆ پێی نالێن لە تۆوی فارس؟ هەمان سەرچاوە، بەشی ١١، ئایەتی ١ ئەڵێ **داریووشی مادی** و... ئەگەر حکوومەتێک لە ئارادا بووایەت بە ناوی هەخامەنشی دیارە پێویست نەبوو بڵێن داریووشی مادی، چونکە وەک فارس ئەڵێ ئەوە سەد و ئەوەندە ساڵە ماد تیاچووە، بۆ ئەبێ بنووسن ماد و مادی. ئەویش کەسانێک کە خۆیان راستەوخۆ کاریان بۆ داریووش کردووە و زانیویانە کاریان بۆ کێ کردووە. هەروەها ئەوەش ئەزانین پادشاکان و حکوومەتەکان چەندە سوورن لەسەر ناو و نیشانی خۆیان.

داژدار: لایەنگر.

داسووکە: قەڵاس، دەسک، گوڵە گەنم کە لە دەمی داس دائەکەوێ.

داگرتبێ: خشاردبێتەوە :: خۆداگرتن: خۆ شاردنەوە.

دانکە: هاوڵەی ئاژەڵ کە جەرگی دائەڕزێنێ.

دانەکیڕێ: دانەچییرە.

دخۆ: کوێخا، قێخا.

ددان لە چیرەوە هێنان: ددان چیڕ کردنەوە.

درکە: کنایە.

درم: ئاهۆ، پەتا، نەخۆشی گیرۆ.

درێخ: ئەفسووس، تاسە، ئەسەف.

دڕدۆنگ: دوودڵ، بەگومان.

دڕنی: بۆنی گرانی لەش؛ بۆنی تەگە لەکاتی تێبەردراندا؛ بۆنی ماسی.

دفرە: لەخۆبایی، لووتبەرز، خەڕۆ، غورروور.

دکتور: ئەمازەیە بە دکتور **تەقی ئەرانی** کە ١٩٠٣ی زاینی لە تەوریز لەدایک بووە. ئەرانی دوکتۆرای شیمی لە ئاڵمان، کومۆنیست، ئەندامی یەکەم حیزبی کومۆنیستی ئێران بە سەرۆکایەتی حەیدەر عەمـوو ئوغلـوو، ئەندامی بەرجەستەی گرووپێک بوو کە ساڵی ١٩٣٦ لە تاران گیران و زیندانی کران. ئەو کەسانە هەرچەن پیش گرتنیان پەیوەندییان پێکەوە نەبوو بەڵام لە زیندان بە گرووپی پەنجا و سێ کەس ناوبانگیان دەرکرد. گۆڤاری دنیا یەکێکە لە بەرهەمەکانی خەباتی ئایدیۆلۆژیکی ئەرانی. ڕۆژانی دە تا پانزەی ڕێبەندانی ساڵی ١٣١٨ی کۆچی بەرامبەر بە مانگی یەکی ١٩٣٩ی زاینی ئەرانی نەخۆش کەوت و ڕۆژی پانزە بە شێوەیەکی گوماناوی لە زیندان کۆچی دوایی کرد. ئەرانی دەرمانخوارد کرابوو و ڕێگە بە دکتوری زیندان نەدرا تیماری بکات. **بوزورگی عەلەوی** هاوڕێی ئەرانی پەرتووکێکی بەناوی «پەنجا و سێ کەس» نووسیوە. **شاملوو**، شیعرێکی درێژی بەناوی «قەسیدەیەک بۆ مرۆڤی مانگی ڕێبەندان» لە پەسنی ئەرانیدا هۆنیوەتەوە.

دگەر: بێگانە، نامۆ، غەوارە، نامەحرەم.

دڵاوا: بەخشندە، دەسکراوە.

دڵاوەدان: بەهۆش، وریا، زۆرزان.

دۆخەوا: دۆکولێو.

دۆش: دژ، مات، کز.

دۆشدامان: دژدامان، مات و کز بوون.

دۆشەکڵە: دۆشەکی پچکۆلانە.

دۆڵ: سوێنە، تەغار.

دۆڵاڤ: ئاوبارە، پلوسکی ئاوبەر.

دۆلکە: تەغار، کەپوولە، کیل.

دۆڵەساو: چەوماڵ، خاوێنکردنەوەی کارێز.

دوانزە ئیمام: شێعەی دوانزە ئیمامی بروایان بە دوانزە ئیمام هەیە کە ئەمانەن: عەلی، حەسەن، حسێن، سەججاد، محەمەد باقر، جەعفەری سادق، مووسای کازم، ڕەزا، محەمەد تەقی، هادی، حەسەنی عەسکەری، حوجەت کوڕی حەسەن.

دوت: کچ، یار، خۆشەویست.

دوژمنکام: کەسێکە لاواز بوونێ و بار و دۆخی بەدڵی دوژمن بێ؛ بە کامی دوژمن.

دوێرد: دواردی، مقەست، قەیچی.

دوومان: تەم و مژی سەر کێوان، توومان.

دەربایس: پەرۆش، گرنگی :: دەربایس نایەت: لای گرنگ نییە.

دەربیچە: دەلاقە، وەنەدی.

دەروو: رەهۆڵ و رێچکەی دەرباز بوون؛ دەرگای خێر و خۆشی.

دەرەلنگ: دەلینگ، ئەو بەشە لە لە شەرواڵ کە بەلەکی پا دائەپۆشێ.

دەریزان: ئاستانە، ئاستانەی دەرگا.

دەستخاڵە: دەسکاڵە، جۆرێک داس.

دەستەک: دەفتەر، دەفتەری گەورە؛ ئاڵوودار؛ ریزە دێراوێک.

دەستەکەوشە: دەستگیرەی ئامورر لە جووتکردندا.

دەستەجڵەو: پەتی لەغاوی ولَسات.

دەستەوەرە: دەستەبەرە، ناوەی قورکێشان، برانکاردی نەخۆش گواستنەوە.

دەسخەرۆ: خەڵەتاو، فریودراو.

دەسرۆکە: چارۆکە.

دەسک: ئەو گوڵە گەنم و جۆیەی لە دەمی داس هەڵئەوەرێ، قەڵاس، داسووکە :: دەسکچن، دەسک چنینەوە، دەسکەوان.

دەسکەوان: قەڵاسچن، ئەو کەسانەی بەدوای دروێنەواندا گوڵە گەنم یان جۆی لەداس بەجێماو، واتە دەسک یان داسووکە کۆئەکەنەوە.

دەسەندە: بەخشش، قەززدانەوە بە بەش بەش :: بەرتیلی سووکەڵە و کەمبایی.

دەستەندەخۆر: ئەو کەسەی بە بەرتیلێکی سووکەڵە و کەمبایی خۆی ئەفرۆشێ، مرۆڤی چرووکی چاوبرسی.

دەگە: فێڵ، گزی :: دەگەلێدان: لە پشتەوە خەنجەر لێدان، فێڵکردنی ناجوامێرانە.

دەلە: جبە، عابای مەلا.

دەلی: دەلوو، دەلۆ، شێت، دێوانە.

دەڵپ: فرەوان، هێڵ و هەراو، گەورەتر لە ئەندازەی پێویست.

دەماخ پڕواو: پەست بوو، زۆر وەڕەز و جاڕس.

دەمبڕ: چەقۆی پینەچی، گۆترە.

دەمبێن: دەمبەست، دەمامکی دەمی گا و ئەسپ کاتی گێرە کردن.

دەمخەندە: خەندە و پێکەنینی زۆر کورت.

دەمچەپڵە: کەسێ کە خێرا قسە ئەکات و دەم بە یەکدا ئەدات.

دەمنە: دار جگەرە، مۆدنە.

دەمەسات: ساتەوەخت، دەمێکی تێپەڕ و کەم ماوە، سات و دەمێک.

دەوەن: پنچک.

دەوەن بە ئاش: کێشەی بێ‌سوود.

دەوێڵ: سیرمە، سیرمەی بەستنی ملی مەشکە.

دێبەر: رۆژە جووتێکە لە زەوی.

دیزەڵە: قووڵایی بان سمت.

دیلۆک: دیلانێ، هەڵپەڕکێ.

دیم: روخسار، رواڵەت، روومەت :: دیمانەت بەخێر: شادم بە بینینی روخسارت :: دیمەن: ئەو رووگە و رووبەرەی لە بەرەگەی روانیندایە.

دیواندڕ: زۆر قسەزان.

دیواندەر: کون بوو لە هەر دوو دیوەوە.

دێوانە: شێت، شەیدا و سەرگەردان، دەروێشێک کە عاشق و سەوداسەری پیری رێبازەکەی بێ؛ دێوئاسا.

دیوەرژەن: تەپوتۆزی زۆر و زەبەند.

دێوەرە: چەرچی.

دێوەزمە: مێردەزمە، غوولی بیابان.

راتڵەکاندن: راوەشاندن بە توندی.

رادان: خاوێن کردنەوە :: گەوڕ رادان.

راڕا: دڕدۆنگ، وازوازی، هەردەبیر، دوودڵ، بیرەبیر ف وسواس.

راسپاردە: دوا گوتە و بڕیاری کەسێک پیش مردن، راسپێری ف وصیت.

رانان: راوکردن و دەسبەسەراگرتن، پەیرەوکردن، راوەدوونان.

راواندن: ورینەکردن، لەبەر خۆوە قسەی هەڵیت و پەڵیت کردن.

راهی: رزگاربوون، رەهابوون.

رفحە: رەفە، تاقەی زۆپ.

رند: جوان، شۆخ و شەنگ، خانومان.

رۆژنە: رۆژن، رۆچنە، کولاوکە، دەلاقە :: کلاورۆژنە.

رۆژەڤ: واقیع.

رووبینی: مەرایی، خۆشامایی کردن، ماستاوکردن.

رووژە: ئەڵماس.

رەبەت: حەشارگە، کەوشەنی خۆ حەشاردان.

رەپ و راست: بێ رووبینی، راستەوخۆ.

رەختە: خۆگر، تۆکمە؛ پۆشتەوپەرداخ.

رەخنە: هەڵسەنگاندن، بەراوردکردن؛ تەئسیر، کارتێکردن ف نفووز.

رەزڵە: مۆغەرەی پشت.

رەسید: متمانە، کرێدیت.

رەشمە: گوریسی باریک، هەوسارێک لە سەرکەللە ئەخرێ.

رەقەبوار: بواری دژوار :: بوار: دەراوی پەڕینەوە؛ ئەو بوارەی پەڕینەوەی لێئەکرێ بەلام بە دژواری، رەقەبوار بەو شوێنانە ئەوترێ پرس و جۆی لێیە و باج وەرگرتن هەیە، ئەو باجەی کاروانچی کورد لە توانایدا نییە بیدات، بۆ وێنە پرسگەی باج وەرگرتن کاتی هاتن بۆ ناو شار؛ دەروازەی رێگەی بانە بۆ ناو شاری

سەقز ناوی رەقەبوارە.

رەگیژە: وردە رەگ، وردە دەمار.

رەمەن: سرک، سڵ، رەقۆک.

رەند: مێرخاس، خانەدان، بەهیمەت، بوێر، جەربەزە.

رەندۆڵ: ئاودڕی گوشاد؛ دۆڵچەی ئاوکێشان.

رەوا: حەڵاڵ :: ناڕەوا: حەرام.

رەوزە: گێرانەوەی سەربردەی ئایینی و بەتایبەتی بنەماڵەی عەلی کوڕی ئەبوو تالیب و تراجیدیای کەربەلا و کوژرانی حسێن و یارانی بە شیعر و پەخشان وەکوو سەردۆلکە، بەتایبەتی لەناو شێعەی ئێراندا، لە مانگی محەڕەم و رۆژانی تاسووعا و عاشووورادا، کەچی لە هەمان رۆژانی نۆ و دەی محەڕەم لە وڵاتی وەکوو مەغریب ئاگری شادمانی ئەکرێتەوە و منالآن جەژنانە وەرئەگرن، ئەمە لە کاتێکا کە بە گوێرەی شەجەرەنامەی بنەماڵەی پاشایەتی عەلەوی مەغریب، شای مەغریب محەمەدی شەشەم بە ٢٨ پشت ئەگاتەوە بە حەزرەتی عەلی.

رەوزەخوێن: ئەو کەسانەی رەوزە ئەڵێن.

رەووەند: رەوەن، هەوارگە بە مرۆڤ و ئاژەڵ و پاتاڵ و وڵساتەوە؛ خێڵی گەرمێن و کوێستانکەر، خێڵەکی.

رەهۆڵ: تونێل، کونکردنی کێو بۆ دروستکردنی رێگە و نزیککردنەوەی ماوەی هاتوچۆ، کونکردنی بن عەرز بۆ کارێز و ئاوەڕۆی مالآن [ف] دهلیز [ع] الرواق.

رۆینە: وێرغە.

رێژەن: فراوانی، بەرەکەت.

رێوار: راستگۆ.

زاغ: مەیدانی دروێنە.

زاڵگە: پاسگە، بنکە.

زایەڵە: دەنگدانەوە، دەنگی شیوەن و گریان.

زریزە: زنجیری زۆر باریک.

زکۆ: زبر و دڕ و قەبە.

زلحۆرت: زلحۆ، زلی حەپۆل.

زمانگێر: کوڵەفیتنە، دووزمان.

زمهەریر: سەرمای زۆر سەخت کە ئەکەوێتە چلە چکۆلەوە.

زۆرخاخ: دۆڵی ئاش.

زۆرگ: زورگ، زورب، زەوی هەڵەت و چاڵ و بەرز، زنجیرە تەپۆلکە [ف] ماهور.

زوا: وشک، قاق.

زورم: تریشقە، تەندەر.

زوجەناح: واتە خاوەنی دوو باڵ، لە فەرهەنگی رەوزەخوێنیدا ناوی ئەسپەکەی

هەواڵنامەی کتێب

ئیمام حسێنە کە بە سواری ئەو ئەسپە چووە بۆ شەڕی کەربەلا. زوجەناح ڕێزێکی تایبەتی لەلای شێعە هەیە و بە نازناوی «بُراق» ئەسپی تێژپەڕ ناوبانگی هەیە.

زوجەوشەن: شمری کوڕی زوجەوشەن، لە هۆزی «بەنی کلاب» سەرەتا لە یارانی عەلی ئەبی تالب بووە و پاشان چووەتە ڕیزی خەوارج. زۆربەی پەیڕەوانی ئاینزای شێعە، شمر بە بکوژی ڕاستەوخۆی ئیمام حسێن ئەزانن.

زوور بوونەوە: مۆڕبوونەوە.

زوورە: بەردەزوور، هەسانی زبر.

زەخمە: ئەو بزمارەی تاری پێ لێئەدەن ف مضراب.

زەرک: قاپی ئاوخواردنەوە.

زەرکەف: دەزووی زەردی زێڕین، پۆدری زەردی وردە، ورکە زێڕ.

زەل: قامیش.

زەلان: قامیشەڵان.

زەڵاڵ: ڕەوانی بۆ دەنگ و ئاواز؛ ڕوونی و سافی بۆ ئاو.

زەمزەمە: گۆرانی خوێندن لەبەر خۆوە. دەنگی بلاوێن.

زەندک: کۆش، دامین :: زەندکی کراس.

زەنگن: پاچ، قولینگ.

زەنگۆ: ئاوزەنگی، رکێف.

زەهاو: درزی باریک کە ئاوی لێ دێ.

زێڕبەفت: بە زێڕ چنراو.

زێوار: زیوار، پەراوێزکاری، حاشیەبەندی :: زێوار زیو: بە زیو نەخشێنراو.

زیارەتان: سەرقەبران، گۆڕستان.

زیندەخەون: خەیاڵی نێوان خەو و بێداری.

زیرە: کەموون.

زیگ: ژیگ، پەرتووک یان زانستی ڕێسای ڕێکخستنی ئەستێرە و لێکۆڵینەوە لە گەڕ و ناوەندی هەسارە و ئەستێرە و دارشتنی ڕۆژژمێر؛ سەرەتا ژێ بووە و ژێ واتە دەزوو و، ژێ کە تان و پۆی کووتاڵی پێکهێناوە وەکوو خشتەی نەخشە لە کارگەی چنیندا بەکارهێنراوە. ژیگ یان زیگ لەوێوە بە واتای خشتەکانی ڕێسای ئەستێرەناسی وتراوە. سەبارەت بە ژیگ یان زیگ لەو زمانەی فارس پێی ئەڵێن پەهلەوی یان فارسی ناوەڕاست، **هیچ** ئەماژەیەک بۆ زیگ نەهاتووە و ئەم گۆڕانکارییانە هەمووی لە سەردەمی کوردی ساسانیدا ڕووی داوە. زیگی گەورە یان ژیگی شالیار، لەسەردەمی نەوشیروانی ساسانی، ساڵی ٥٥٥ی زاینی بەرهەم هێنراوە. عەرەب ژیگی کردووە بە زیج. ژیگ چووەتە ناو زمانی یۆنانی و لاتینی سەدەکانی ناونجی و بووە بە زیک یان ئەزیک ف ع الاسطرلاب،

س

ابراج.

زینە: دڕکەزی، زی، دڕکێکە ئەیکەن بە پەرژین ف خاربن.

زیوەر: زیخ و بەردی درەوشاوەی بن ئاو و زەناو.

ساماڵسا: ساماڵ و لووسبوونی عەرد بە بەفر و داپۆشانی عەردی ڕەش.

ساواز: بێ شەرم، ڕووداماڵراو.

ساوازە: شەرم، حەیا، شۆ :: ساوازەی شکا: ڕووی کرایەوە، شەرمی شکا.

ساورمە: داری وشکی زۆپە، ئێزم.

ساورین: سابرین، نیری تەگە.

سایمە: نەخۆشی ئاژەڵ.

سبادرە: پێش کازیوە :: نە سبادرە نە بەرەبەیان.

سپێدپەهنا: کازیوە.

ستاری سەردار: ئەماژەیە بە ستارخان کە لە سەردارانی مەشرووتەخوازی تەورێز بوو و لە سەردەمی محەمەد عەلی شای قاجار، سەرەتای سەدەی بیستی زاینی خەباتێکی زۆری دژی دوژمنانی مەشرووتە کرد.

ستارگرتن: ئارامگرتن، هێوربوونەوە.

ستێر: پێرک، بەرزایی خۆڵ و بەردی کەوشەنی نێوان دوو زەوی.

سرمیچ: سەرمیچ، بنمیچ ع سقف.

سرووش: دەنگی پێوار، دەنگی لە غەیبەوە؛ لە ئاوێستادا بە واتای فریشتەی پەیامهێنەر و پەیکی ئەهوورامەزدا هاتووە.

سکڵ: پشکۆ، پۆلوو، پنگر.

سکور: ئەستۆ، مل، گەردن.

سکورد: ئەستۆ، مل، گەردن.

سلۆک: سرک، ڕەمیو.

سندۆڵ: هاوەنی بەردی گەنم کوتان.

سنگەبەر: شوێنی سنگ لێداکوتراو بۆ بەستنەوەی پاتاڵ.

سۆزانی: کچە کاولی؛ بە واتای ئافرەتی خراپ و بێ شەرتوشۆ بەکار ئەهێنرێ.

سوا: وەستا، وەستاکار.

سواڵەت: گلێنە؛ گۆزە و دێزە و کیتەڵە و شتی دەوستکراو لە گڵەسوورە کە سوورەوەکرابێ.

سووتک: پاشماوەی شتی سووتاو :: سووتکە جگەرە.

سۆلان: ڕەسەن.

سۆڵاندنەوە: تۆزاندنەوە، کزاندنەوە.

سووتلێ: قەپاتمە، ژنی بێ مارەیی ڕاگرتن بۆ ڕابواردن.

سوێبوونەوە: سست بوونی دڵ بەهۆی ئازاری زۆرەوە، غەم خواردن بۆ کەسێک.

سوێنە: دۆڵکە، تەشتی سواڵەت، تەشتی

گلێنه.

سەباح: حەسەنی سەباح، کە بۆ دلڕەقی و تۆڵە سەندنەوە بە نموونە ئەیهێننەوە لە خێڵی «حمیر عرب» باوکی خەڵکی یەمەن بووە. دامەزرێنەری ئاینزای صباحیە یان ئیسماعلیە لەسەر بناغەی ئیمام بوونی نزاری کوڕی موستەنسەر لە سەدەی دوانزەی زاینی. سەباح ئەیوت خواناسی بە ئاوەز و زانین نییە بەڵکوو بە فێرکارییەکانی ئیمامە. سەباح مرۆڤێکی دلڕەق و بڕوای تەوای بە تڕۆر هەبوو و لە ماوەی ژیانی سەد ساڵەیدا هەزاران تڕۆریستی پەروەردە کرد. نیزامەلمولک سەرداری ئەو هێزەی چووبوو بۆ گرتنی قەڵای ئەلەمووت، بنکەی سەباح، بە خەنجەری سەباحیەکان کوژرا، هەروەها دوو کوڕەکەی نیزامەلمولکیش یەک لە بەغدا و یەک لە نەیشاپوور تیرۆر کران. هەر کەس دوژمنایەتی ئیسماعیلیەی بکردایەت بە خەنجەری تڕۆریستەکانی سەباح ئەکوژرا. تەنانەت سوڵتان سەنجەر، کە خەنجەریان لە عەرزی ڕەقی ژووری خەوەکەی چەقاندبوو و نووسیبوویان: **ئەو خەنجەرەی لە عەرزی ڕەق ڕۆبچێ، سینگیش کون ئەکا**، لێیان ترسا و لەگەڵیان ڕێککەوت. سەباح تەنانەت دوو کوڕی خۆیشی کوشت کە پێی وابوو بەدڵی ئەو پەیڕەوی لە دین ناکەن. بۆ ناسینی سەباح پێویستە «قەڵای ئەلەمووت ▭ف قلعه الموت» بخوێنرێتەوە.

سەبەلان: کێوێکی بەرز و بە ناوبانگە لە پارێزگای ئەردەبیل، باکووری ڕۆژاوای بەناو ئێران.

سەراسێ: سەراسۆ، سەرێشە، پاڵەپەستۆ و گوشاری ژیان.

سەرتیپ: لە بری پلەی سەرگورد هاتووە لە سپای ئێراندا. سەرتیپ لە هێزی پێشمەرگەی کوردستاندا پلەیەکە هاوتای سەرگوردە.

سەرجەڵە: پێشەنگ؛ سەرەتا.

سەردار سپا: ڕەزا قەزاق، ڕەزا ماکسیم، کە بە دەستی ئینگلیس کوودتای لە قاجارەکان کرد، بە ناوی ڕەزا شای پەهلەوی پاشایەتی پەهلەوی دامەزراند. لە ١٩٢٥ تا ١٩٤١ی زاینی. ڕەزا قەزاق کە هەتیو بوو و بە هەژاریی گەورە ببوو، هیچ ناو و نیشانێکی نەبوو. ڕاوێژکارەکانی بە باشیان زانی ناوێکی بۆ هەڵبژێرن شیاوی پادشا بێ. بۆ نموونە ڕەزا پاڵانی واتە کورتاندروویان کرد بە **ڕەزا پەهلەوی** گوایە کۆلکەی بگاتەوە بە ئەشکانیەکان. جاڕ درا؛ کێ پەهلەوییە ئەبێ ناوی خۆی بگۆڕێ، ئیتر کەس بۆی نییە پەهلەوی بێ! یەکێک لەو کەسانەی چیرۆکەکەی دەنگی

دایەوە **مەحموودی پەهلەوی** نووسەری بەناوبانگ و خاوەنی پەرتووکی هەشت بەرگی **مێژووی پەیوەندی سیاسی ئێران و ئینگلیس** بوو. کاتێکە ناوەکەیان لێ سەندەوە، وتیان ناوێکی تر هەڵبژێرە. ئەویش وتی جا کە ناوی خۆم بە کەڵەگایی لێ بسێنن و نەتوانم هیچ بکەم، دیارە بەس مەحموودم و لەوە زیاترم شیاو نییە. لەوەولا مەحموودی پەهلەوی بوو بە **مەحموود مەحموود!** رەزا خان کە تەنها خۆی و کوڕەکەی محەمەد رەزا پادشاییان کرد و، کوڕەکەشی هەمان چارەنووسی خۆی هەبوو، واتە سەرەتا دایان نا و پاشان لە ولات دەریان کرد، گەورەترین زەرەریان لە فەرهەنگی ناوچەکە دا و نەک هەر ناسنامەی خەڵکیان بە ئاشکرا دزی، مێژووشیان سەر لە نوێ نووسیەوە. وشەی ئێران کە تا ساڵی ١٩٣٥ز بۆ ناوی ناوچەکە و نەتەوە ئێرانیەکان بە تایبەتی کورد و ماد بەکار هێنرابوو، نەک بۆ سیستەمێکی حکوومەتی، دزییان و حکوومەتەکەی خۆیان ناو نا ئێران. لە دەیان هەزار سکەی زێڕ و زیو و ئاسن کە دۆزراوەتەوە تەنها یەک دانەیان، لە هیچ سەردەمێکدا، وشەی **ئێران** ی لەسەر نەنووسراوە. ئەوسا کەوتنە نووسینی مێژووی ٢٥٠٠ ساڵە، ئەو زنجیرە حوکمدارییانەی تورک و تەتەر و غوز و ئوزبەک و مەنگول و گوورکانی و سلووکی و هەموو جۆرێکی تیایە، فارس نەبێ. ئەم پرۆسەیە تەنها لە بواری ناسنامە و مێژووەدا نەبوو. رەزای هەتیو کە هیچی نەبووە و بە منالی، لەبەر نەداری، نەخۆش ئەکەوێ و لەسەر رێگە فڕێی ئەدەن و خێرەومەند هەڵی ئەگرنەوە، لە ماوەی ١٦ ساڵ پاشایەتی خۆیدا، تا ئەو رۆژەی کە هەمان ئینگلیس کاری پێی نەما و نەک هەر شاربەدەر بەڵکوو ولات بەدەری کرد، **حەوت هەزار** گوندی لە دەس خاوەنەکانی دەرهێنا و کردنی بە ناوی خۆیەوە. ئەمە جگە لە سەدان کۆشک و کارگە و دامەزراو و... ☜ دارییووش.

سەردۆلکە: سەروە، شینگێڕی و بە مردووا هەڵگوتن.

سەرگەشتە: ناڕازی، بێمەیل، حەیران.

سەرگێڕ: کۆز، حەوشەمەڕ.

سەروە: سەردۆلکە، لاواندنەوەی مردوو بە شیعر و ئاواز.

سەرە: خۆ بەشت زان، پێگەیشتوو :: سەرەژن، سەرەپیاو.

سەکوت: بیچم :: سەروسەکوت.

سەڵتە: سەرجلێک لەسەر کەوای ئاودامێنەوە لەبەر ئەکرێ.

سەمەد خان: ناسراو بە مومتازوسەڵتەنە

١٩٦٩_١٩٥٥ لە سەرەک وەزیرانی پاش مەشرووتەی ئێرانە. لە پاش شەڕی چوار رۆژەی تەورێز لە ساڵی ١٩١١ی زاینی کە مەشرووتە خوازەکان شاریان بەجێ هێشت، رووسەکان سەمەد خانیان کرد بە حاکمی تەورێز. ساڵی ١٩١٨ بوو بە سەرەک وەزیرانی حکوومەتی قاجار.

سەمەرە: کەللەی کورتان، قەڵپۆزی زین؛ روودای دڵتەزێن؛ دیاردەی سەیر و عەجیب.

سەمەندەر: گیانەوەرێکی ئەفسانەیی کە بە بڕوای پێشینان لە ئاگردا ئەژیا، خەجۆکە، ئاگرخۆر.

سەمەنی: گەنم و نیسکی رووای سەر دەوری یان بە دەوری بتڵەوە کە دوو حەفتە پیش نەورۆز ئەیچێنن و دوو حەفتە پاش نەورۆز واتە رۆژی سیانزەبەدەر وەیشوومەی پێ راوئەنێن.

سەنج: ئامێرێکی مووسیقایە.

سەنگەک: جۆرە نانیکە لەناو فڕنی بە خڕەبەردی بچکۆلە فەرشکراودا ئەبرژێنرێ.

سەوخان: خافڵان، گوێ نەدان بە ئەرک.

سەوڵ: داری سەرو.

سەیزان: سسەرداڤ ⓕ سرداب.

سەیزوو: بەیانی.

سەیزووشەو: بەیانی شەو، سبەی شەو.

سەیوان: سایەبان، سابات.

سیانزەبەدەر: رۆژی سیانزەی پاش نەورۆز خەڵکی لە شار ئەچن بۆ سەیرانگەکانی دەرەوەی شارەکان، هەڵئەپەڕن و گۆرانی ئەچڕن و ئەخۆن و ئەخۆنەوە. یەکێک لە بەرنامە تایبەتەکانی سیانزەبەدەر ئەوەیە کە گەورە و بچووک سەمەنی پێش نەورۆز بەسەر سەری خۆیاندا حەوا ئەدەن بۆ ناو چەم و بەو جۆرە شوومی و وەیشوومە لە خۆیان دوور ئەکەنەوە و گەنجانی کچ و کوڕ جگە لەوەش بە فڕێدانی سیانزە بەردۆچکە بە سەر سەریاندا بۆ ناو ئاوەکە و هەرواها گرێدانی سەوزە خۆزگەی بەختەوەری و بە مرازگەیشتن بۆ خۆیان ئەخوازن.

سێبەرەۆ: نۆبەتێ، نەخۆشینی بێ خۆری و دووربوون لە تیشکی هەتا :: هەر کەس سێبەرم لێبگرێ، سێوەڕۆ بگرێ.

سێپەک: سێپایەی مەشکە.

سێت بڵۆق: ژنی ئێشتیا لە گان، حەشەری.

سیاگوان: نەخۆشیەکی ئاژەڵە کە گوانی ئەپەنەمێ.

سیاوەش: یان سیاوەخش کوڕی ئازا و پاڵەوانی کەیکاووس، لە کەسایەتیە بێ بەختەکانی شانامەی فیردەوسیە.

سیپ: گای شەش ساڵە؛ سندووقی تەختە

ش

سێ لا :: سیپی چای.

سیر: کێشـێکه بەرامبـه بە حەفتـا و پێنج گرم.

سیرمه: ریشاڵی چەرم.

سیستان: نـاوی ناوچەیەکـی مێژوویـه ئەکەوێتە سێ سنووری ئێران و ئەفغانستان و پاکسـتان. سیسـتان و بلوچسـتان نـاوی پارێزگایەکە لە باشـووری رۆژهەڵاتی بەناو ئێرانی ئێستە.

سیسەمبەر: گیایەکی بۆن خۆشی گەڵا پانی ددانەدارە لە خێزانی نەعنا.

شاڕوخ میرزا: کـوڕی ڕەزاقولـی میـرزا، جێگـری نـادر شـا، چوارەمیـن پادشـای ئەفشاریەکان، سەدەی ١٨ی زاینی.

شازدە: لووسـکه، لووس و پووس؛ شازدە گوایـه وەچەی شـا بێ لـەو کەنیزانەی لە دەربار کار ئەکەن و بە گاڵتە پێیان ئەوترێ شازدە واتە شازادەی نارەسەن.

شا سمایل: دامەزرێنەری پاشایەتی تورکی شـێعەی سـەفەوی، سـەدەی شـانزەی میلادی، زیاتر لە ٢٢٠ سـاڵ دەسەڵاتیان بە دەس بوو.

شانیەشەکێ: شانەوشان، دیلانێ.

شکارتە: بەشێکی چکۆلە، بەشی مەرەزەی گۆخڵ.

شلۆ: لێڵ، شلوێ ف مکدر.

شلوێ: شلۆ، لێڵ ف مکدر.

شمشاد: داری شمشاڵ.

شۆ: حەیا، ئابڕوو: شەرم و شۆ.

شۆپ: شوێنەوار و شوێن پا، یافت.

شۆپاژۆ: رانـەر، راوەدوونـەر، ئەو کەس یان دەستەیەی ئەکەوێتە شوێن کەس یان کەسانێک. ف تعقیب کننده.

شۆڕەبێ: شـەنگەبێ، جۆرێکـە لـە بـی کە لکەکانی شۆڕ ئەبنەوە.

شۆش: هەست، شعور.

شۆک: شـۆکە، گـەزۆی مـازوو، دۆکـە، بەڵایەکە گەڵای مێو سپی هەڵئەگێرێ.

شۆڵە: گڕئەستێرە ف شهاب.

شوورە: دیوار و بارووی بەرز.

شووش بەستن: هەڵمسـان، ئاوسـان، پەنەمین، هەڵسان.

شەبستەر: شـارێکی زۆر کۆنـە و ماننـاکان لـەوێ حکومیـان بەدەسـت بـووە و ئەمڕۆ بـە یەکێـک لـە شـارەکانی ئازەربایجانـی رۆژهـەڵات دائەنـرێ، نزیکـی تەورێـزە. چیرۆکی **حسـێن کـوردی شەبسـتەری** لـە پاڵەوانانـی شـوانکارەی سـەردەمی شاعەباس بەناوبانگە.

شەربەلیەهوود: شـەراب خواردنـەوەی جوولەکە و مەبەست شەراب خواردنەوەیە

بە نهێنی، چونکە وەک لە غیاسوللوغاتدا هاتووە، جوولەکە لە ترسی موسڵمانان بە نهێنی شەرابیان ئەخواردەوە.

شەفتوولی: لار [ف] مایل.

شەقەبی: راستەبی.

شەقیلە بەستن: لە چڵکا رەق بوون وەک بەرەڵبێنە و تەقیلە کە چڵک و عارەق رەقی ئەکا.

شەلکە: نەخۆشیەکی سمی ئاژەڵە.

شەلیاو: شەلیای، ماڵدزراو، رووتەوە کراو.

شەمایل: پەردەنیگار.

شەمامەبەندی: گوڵکاریکردن و گوڵدۆزی کردنی سەرپەنجەی کڵاش و گیوە بە بەنی رەنگاورەنگ وەکوو شەمامە.

شەمزاندن: تۆراندن، دڵێشاندن.

شەمشەڵە: شەمشەمەکوێرە.

شەنیل: لە رووسی، پاڵتاوێکی بێ قۆڵی سینە ئاواڵەیە ئەدرێ بە شاندا و لە دەوری مل گرێ ئەدرێ.

شەوپەڕە: شەمشەڵە، شەمشەمەکوێرە.

لێبووک: شانۆگەریەکە کە هونەرییشەی شانۆکە روومەتی خۆی بە خەڵووز رەش ئەکات و قژی بە لۆکە سپی ئەکا، جلی کونە لەبەریدا ئەکەوێتە حەنەک و شانۆگەری؛ لە هەندێ شوێن هونەرپیشە کیسەیەک ئارد لە بن کراسەکەیدا ئەشارێتەوە و کاتی سەما و یاری ئارد ئەکا بەسەر بینەراندا تاکوو زیاتر ببێتە هۆی شادی و پێکەنین [ف] شب‌بازی.

شەودێز: ناوی ئەسپەکەی خەسرەوی نەوشیروان بووە کە نەخشی خۆی بە سواری هەمان ئەسپەوە لە تاق وەسانی کرماشان لەسەر بەرد هەڵکەنراوە. تاق وەسان بە تاقی شەودێزیش ناوبراوە، شەودیز کە بە واتای ئەسپی رەش و لە رەنگی شەو هاتووە، لەبری وشەی تورکی قەرەئات واتە ئەسپەکەی ماراڵ دانراوە کە کورتکراوەکەی **شەوە**یە.

شەوژەن: کێلوونی دەرگا داخسن بە شەو.

شەوسین: رەتڵدان، لەتردان، سەرسم دان، پێ هەڵەنگووتن.

شەونخوونی: شەوبێداری و نەخەوتن، جا بۆ شادی یان پەژارە.

شەوە: یاقووتی رەش، کارەبای رەش؛ شەودێزی ئەسپەکەی ماراڵ.

شێ: زەردی مەیلەو سوور؛ سپی پەڵە سوور، رەش بە سێ هێڵی سپیەوە :: ئەسپە شێ.

شێخ خەزعەل: ناسراو بە سەردار ئەقدەس فەرمانڕەوای خووزستان بوو. پاش ئەوەی براکە خۆی ئەکوژێ موزەفەروسەڵتەنە لە بری ئەو ئەیکا بە حوکمڕانی موحەمەرە یان خوڕڕەمشاری ئێستە و پلەی ئەمیر

توومانی ئەداتێ. توومان مەغوولیە واتە دە هەزار. ساڵی ١٩٣٦ زایینی لە بن چاودێری پۆلیسی ڕەزاخان دا ئەمرێ.

شێخ نەعمەتوڵڵای وەلی:☜ نەعمەتوڵڵای وەلی.

شێف: وەرد؛ کێڵانەوە، کێڵان بۆ جاری دووەم.

شێما: نموود، نما.

شێوە: فێڵ، تاکتیک، تەرِدەستی.

شێ وەرد: کێڵان، کێڵانەوەی زەوی بەراو.

شێوەلێدان: فێڵ‌لێکردن، پاشقول لێگرتن، تاکتیک بەکارهێنان، تەرِدەستی نواندن.

شێوی غەریبان: شەوی خەڵکانی غەریب و لە کەسوکار دوور. لە شیعردا زۆر ئەماژەی پێکراوە:

ژینم لەناو پرچی لاولاوت ئەزانی چۆنە
وەک شــەوی غەریبانی رووت و ئاتاجە

شیپ: پەت، قەیتان؛ گشتەک یان پارچە پەڕۆی بە دارێکەوە بەستراوە و مناڵان شەللاقی پێ ئەخولێننەوە.

شیپ وەشێن: ئەو کەسەی کاتی ڕێکردن بە شڵپ و هۆڕ ئەڕوا بەرێدا و بەتایبەت ژن کە دامێنی کراسەکەی وەکوو شیپی شەلاق خولاندنەوە رائەوەشێنێ؛ بە ژنی سووک و چرووک ئەوترێ.

شیتاڵ کردن: ونجڕ ونجڕ کردن. دڕاندن.

شیرا: مەڕ و بزنی شیردەری مناڵەبەر.

شیرە: شیرەی تریاک. سوختەی تریاک، پاشماوەی تریاک کە جارێکی‌تر بەکاری ئەهێنن و ئەیکێشن.

شیلەوگەرم: شلەتێن، ساردوگەرم.

شیوکردن: جل شۆردن.

ع

عەریف: سەرگرووبان ◻ استوار.

عەزرەت: تامەزرۆیی، حەز، هەڵچوون.

عەگاڵ: پاشوەن، چۆکبەند.

عەلی ئەکبەر: کوڕی ئیمام حسێن، ئیمامی سێیەمی شیعەکان و لەیلا ئەبی مەرِەیە، لە مەدینە لەدایک بوو و لە کەربەلا کوژرا.

عەودال: عەبدال، ئەبدال، دەروێشی گەڕیدە کە دەستی لە دنیا و ماڵی دنیا داشۆردووە و بە دوای ونبووی دا ئەگەڕێ؛ بە ژمارەیەک لە پیاوچاکان (بە پێی ئەم بۆچوونە ژنیان تیا نییە) ئەوترێ کە جیهان بەوانەوە راوەستاوە و ئەوسا کە یەکیان ئەمرێ خوا یەکیتر لە جێگەی دیاری ئەکات بۆ ئەوەی ژمارەیان کە گوایە حەوت یان حەفتا کەسە وەک خۆی بمێنێتەوە. ئەم دەستەیە لە هەموو رازەکانی سروشت و عەرز و ئاسمان شارەزان. نیشانەیان ئەوەیە کە مناڵ یان

منالّی نێرینەیان لێ نابێتەوە. یەک لەمانە حەفتا ژنی هێنا و منالّی لە هیچکامیان نەبوو. ئەوانەی ژمارەیان بە حەفتا ئەزانن ئەڵێن چلیان لە شام و سیەکەی تریان بە هەموو لایەکدا بڵاون. ئەوانەش کە ئەڵێن حەوتن بڕوایان وایە هەرکام لەمانە دەسەڵاتی یەک هەرێم لە حەوت هەرێمی جیهانی بەدەستە و هەرکامەیان جێگرەوەی پێغەمبەرێکن. یەکەمیان جێگرەوەی ئیبراهیمی خەلیل و پارێزەری هەریمی یەکەمە، دووەمی جێگرەوەی مووسا، سێیەمی هاڕوون و چوارەمی ئیدریس و پێنجەمی یووسف و شەشەمیان جێگرەوەی عیسا و حەوتەمین جێگرەوەی ئادەم و پارێزەری هەرێمی حەوتەمە.

عەیار: عەیار بە بۆچوونی هەندێ هەمان **ئەی یار** ە. عەیاران خاوەنی ڕەوشت و بنەمای تایبەت بوون لە ژیان و خەباتدا. یارمەتیدانی هەژاران و بەخشندەیی و جوامێریان کردبوو بە ئامانجی خۆیان. ڕیشەی جوامێری لە لایەن عەیاران سێ بنەما بوو: ئەوەی کە ئەیڵێی ئەنجامی بدە، جگە لە ڕاستی مەڵێ و سەبر و ئارامی بکە بە پیشەت. بەڵام ئەو خاڵانەی کە عەیاران لە ماوەی ژیانی خۆیاندا پێبەندی بوون، بریتی بوو لە ڕازداریی، ڕاستگۆیی، یارمەتیدانی داماوان، داوێن پاکی، خۆ بەختکردن، دۆستی دۆست بوون و دوژمنی دوژمن، بێباکی، پەیمانداریی، سوێند ڕاگرتن، دووزمانی نەکردن و دەسبڵاویی. یاقووبی مسگەر لەم دەستەیە بوو و بە یارمەتی عەیاران حوکمڕانی سەفاریانی لە خوراسان دامەزراند. عەیاری پاشان لەگەڵ سۆفیگەری تێکەڵاو بووە و بووە بە فوتووەت (ع فتوت). حافز و مەولانا و عەتاری نەیشاپووری پەسنی ئەدگاری عەیارانیان کردووە؛

حافز:

چ باک ئەو زوڵفە چین چینە ستەمکار
و بەڵا هێنە ـ لە بەند و کۆت نەترساوە ئەوەی عەیارە لەم شارە

مەولانا:

بە گیانی هەموو مەستان کە مەستم
بگرە ئەی دڵبەری عەیار دەستم

عەتار:

سەر لە ڕێ دانان وەکوو عەیاران
گیان لەبەری دەست لە دەرگای یاران

عەیارداوەر: دادگەری جوامێر.

عەیارداوەریی: دادگەریی جوامێرانە.

عیرفان: ڕێبازی گەیشتن بە خوایە لە ڕێگەی هەستکردنی قوڵی خوا لە ناخی خۆدا و سەردانەواندنی بە دڵ و گیان بۆ

ئەو عەشقە. عیرفان ناسینێکە لە ڕێگەی دۆزینەوە و هەستەوە نەک بەڵگاندن و پشکنین، بۆیەشە بە زانستی ویژدانی ناوبراوە. پەیڕەوانی عیرفان، بە عارف ناوئەبرێن.

غ

غووژ: داماو، دژ، کزۆڵە.

غەزریو: زۆر تووڕە :: ئەڵێی بەرازی غەزریوە.

غورد: پاتاڵی خۆش هەڵبەز و دابەز.

ف

فاق: درز، قەڵەش.

فایتوون: عەرەبانەی دوو ئەسپە.

فراز: وشک و رووتەن.

فرلێدان: فەن لێدان، لە زۆرانبازیدا.

فراوێژ: فرباز، دەم بە گاڵتە.

فرباز: زماندرێژ، پلارهاوێژ.

فرسەق: یەکەی پێوان بەرامبەر بە شەش کیلۆمەتر.

فرۆزە: ئەدگار، تەیبەتمەندی [ف] صفت، خاصیت.

فرەوەر: بەشکۆ، مەتین و بە هەیبەت، جیاواز [ف] متمایز.

فڕین: پەڕین، لێدان :: پەڕەکانی لووتی ئەفڕی: پەڕەکانی لووتی لێیان ئەدا، ئەلەرزین، ئەلەرینەوە :: چاوفڕین: لەرینەوەی پێڵووەکان؛ لە بڕوای کوردەواریدا باوە ئەڵێن چاوفڕین شتێکی بەدواوەیە :: چاوم ئەفڕی پارەچە نانێکم خستە سەری، نان پیرۆزە و هیوای وایە چاوفڕینەکەی ئەنجامی خراپی بە دواوە نەبێ.

فوارە: کوڵکوڵە، کوفارە.

فەراگەرد: دەوروبەر.

فەرتاش: بوون، وجود، هستی.

فەرجام: فەرگاف، ئاکام، ئەنجام، کۆتایی :: بێ فەرجام: بێئاکام، ناکام، چارەڕەش، دوارۆژ ڕەش.

فەرماندار: لە سەردەمی پاشایەتی پەهلەوی بەرپرسی یەکەمی شار واتە فەرماندار لە لایەن شاوە دائەنرا، بەڵام سەرۆکی شارەوانی بە هەڵبژاردن بوو، فەرماندار دەسەڵاتی لە سەرۆکی شارەوانی پتر بوو.

فەوج: کۆمەڵێکی زۆر لە مرۆ :: فەوجێ ژن هاتن؛ بەشێک لە سپا لە هەزار کەس کەمتر نەبێ، هێز.

فیلار: قۆندەرەی ناڵچە ئاسن.

قازان: شەلووف، مەنجەڵی زۆر گەورە.

قاسە: سندۆقی پۆڵا، گاو سەندووق.

قـاف: کێـوی قـاف: کێوێکـی ئەفسـانەیی بـەرزە و گوایـە دەوری زەوی گرتـووە و خۆر لە پشـتیەوە هەڵدێ و شـەوانەش لە چاڵێک لە پشـت ئەو کێوە لێی رائەکشێ. پێشـینیان کێوی قافیان بە گوڵمێخی زەوی زانیـوە و وتوویانـە لـە پیرۆزەیە و شـینایی ئاسـمان تاودانـەوەی رووناکـی پیرۆزەیە، ئەگینا ئاسـمان بۆ خۆی لە عاج سـپی ترە. بە سەرچاوەی ئاوی ژیانیش ناوبراوە و لە وێژەدا بە واتای دوورترین شـوێنی جیهان هاتـوە، هەمیـش بـە جێگـەی قەقنـەس زانراوە.

قاقڕ: زەوی رووتەن، کەویر.

قاڵکـردن: داڕێـژان، لـە قاڵـب دان :: گورگی قاڵێکن: شـەریکە بەشـن، هاوکار و هاوپیاڵەن.

قاڵنگـە: بەنـی هەڵکـراو بـە شـێوەیەکی تایبـەت راسـت و چـەپ لـە پەنجـە گـەورە و پەنجـە تووتە دەئاڵێنرێ و پاشـی ئـەوەی ناوقـەد بـەرەوژووری ئەبەسـترێ جەمسـەرەکەیتری لەپەسـا ئەکرێتـە کار بەبێ ئـەوەی بڵاو ببێتەوە، لە کاتێکا گلۆڵە ئەگـەر جەمسـەرەکەی بگـری و بـەری بدەی، تل ئەبێتەوە و ئەڕوات.

قاڵۆرە: ناوبۆش، ناوبەتاڵ :: وەک قاڵۆرە: وەکوو زەلی ناوبەتاڵ.

قام: مەقامی مووسیقا.

قامک: پەنجە، ئەنگوسـت، تپل، کلک :: کلکەوانە: ئەنگوستیلە.

قانگـدان: دەرپەڕانـدن بـە دووکـەڵ :: قانگدانی مێش هەنگوین.

قدۆش: شووم، پێ ڕەش، نەحس.

قرساندن: خەملاًندن ⓕ تخمين زدن.

قسر: نەزۆک.

قسڵ: ئاهەک.

قشڵە: پادگان، مەعەسکەر.

قنچکان: چیچکان، هەڵترووشکان.

قنەلاشـک: پەلـک و گەلای وشـکەلاتووی کنگر بە دەم باوە.

قۆچ: بەران.

قۆچـاخ: زیـرەک، وشـت، وریـا، بـزۆز، چالاک.

قۆچەک: کۆپارە، بەرزایی پشتی وشتر.

قۆزاخە: شکۆفەی گەیشتووی پەموو.

قۆشمە: قسەخۆش، نوکتەباز.

قۆقز: زەق، زۆپ، کووڕ ⓕ محدب.

قۆڵچی: پۆلیس.

قوبـاد: قوبـادی یەکـەم کـوڕی پیـرۆز، پادشـای ساسـانی کە دوو جار چووە سـەر

تەخت؛ قوبادی دووەم یان شیرۆیە کوری خوسرەو پەرویز پادشای ساسانی؛ کەیقوباد یەکەم پادشای کیانیەکان بوو.

قورم: هیس، دووکەڵی نیشتوو، دووکەڵی چڕ.

قوڕقوڕاچکە: قورقوراگە.

قوشقی: سڵ، تووڕە، وەڕەز.

قولاج: بست، بنگووس.

قوڵتەشی: سووکایەتی پێکردن :: بە قوڵتەشی: بە سووکایەتی پێکردنەوە.

قوڵەدز: گەنەدەز.

قوڵتە: مەلێکی گەرمیانییە لە چۆلەکە ئەکا و هێلانەیەکی قورینە لەناو مەزرا بۆ خۆی دروست ئەکا.

قونتە: کوڵە، قولە.

قەبەرغە: نێوانی هەر دوو شان کە قورسایی بار ئەکەوێتە سەری ⓕ گُردە.

قەپکەن: بە قەپ هەڵپچڕاو.

قەدەغەی هاتوچۆ: ⓔ حظر التجول، منع التجول ⓕ حکومت نظامی.

قەردار: خاوەن قەرز، کەسێکە قەرزی داوە ⓕ طلبکار.

قەرزدار: وام لەسەر، کەسێکە قەرزی لەسەرە ⓕ بدهکار.

قەرمەتی: لە گرووپە توندڕەوەکانی شیعە، لە سەدەی دەی زایینی لە باتنیە یان ئیسماعلیە جیابوویەوە. ناوی قەرمەتی لە «حەمدانی ئەشعەب ناسراو بە قەرمەت» لە دامەزرێنەرانی قەرمەتیە، وەرگیراوە. قەرمەتیان بڕوایان وایە لە پاش جەعفەری سادق، ئیمامی شەشەمی شیعە چون کوڕەکەی، ئیسماعیل، پێش خۆی مردووە ئیمامەتی ئەگا بە «محەمەد کوڕی ئیسماعیل» بۆیە بە **حەوتە**ش ناوبراون. بڕوایان بە ڕاپەڕین هەیە بە شمشێر و کوشتوبڕی نەیاران؛ ئەگەر ئەو نەیارانە موسڵمان و لە ئاینزاکانی تری ئیسلامیش بن. زیارەتی گۆڕستان و ماچکردنی بەردی کەعبە لایان حەرامە. تا ئەو ڕادەیەی کە هێرشیان کردە سەر کەعبە، حاجیەکانیان تاڵان کرد و فڕێیان دانە ناو بیری زمزم، دەرگای کەعبە و «حەجەرەلئەسوەد» یان لەگەڵ خۆیان برد. هەندێ لە مێژوونووسان ڕایان وایە دامەزرێنەرانی قەرمەتیان بڕوایان بە ئیسلام نییە و هەوڵیان بۆ تیابردنی ئیسلام و ژیاندنەوەی دینی زەردەشتیە، چونکە ئەوانە مەجووس (بە عەرەبکراوی موغ واتە زەردەشتی) و لەبەر ئەوەی ناوێرن بە ئاشکرا ڕای خۆیان دەرببڕن، ئەو ڕێگەیان هەڵبژاردووە. قەرمەتیان بڕوایان بە خوای دوانە، واتە خوا و گیان هەیە کە، **ئێزەدان** پێکەوە دنیای حەوتە (حەوت ئەمشاسپەند) بەڕێوە ئەبەن.

هەروەها مارەبڕینی کەسی مەحرەم و خواردنەوەی شەراب لایان ڕەوایە. هەر کەس ئاگر بکوژێنێتەوە دەستی بپەڕێنن و هەرکەس بە فوو بیکوژێنێتەوە، زمانی بقرتێنن.

قەرەچی: قەرەج، کاولی.

قەرەوێڵە: تەختی لەسەر نووستن.

قەزاق: نەتەوەی قەزاقی دانیشتووی قەزاقستان یان کازاخستان و هەندێ شوێنی ئاسیای ناوەڕاستن. بەڵام قەزاق هەروەها بەو گوندییانەی باشووری رووسیە و ئوکراین و پۆڵونیا ئەوترا کە لە دەس ئاغەکان هەڵاتبوون و لە قەراخ چەمەکانی **دان** و **دنیپر** ئەژیان. ئەم گرووپانە وردە وردە خۆیان ڕێکخست و لە لایەن دەسەڵاتدارانی ئەو ناوچانە ئەرکی سنوورەوانیان پێ سپێردرا. کاتی هێرشی ناپلیۆن بۆ رووسیە قەزاقەکان بە جەنگی تەق و ڕەو ترسیان هاویشتبوویە دڵی سەربازە فەرانسەییەکان. یەکەی قەزاق تا کۆتایی حکوومەتی تزاری لە سپای رووسیەدا هەبوو. ناسرەدین شای قاجار پاش گەشتی ئوورووپا بریگادی قەزاق یان یەکەی قەزاقی لەناو سپای قاجار دامەزراند. ڕەزا قەزاق (ڕەزا شا) لەم یەکەیەدا خزمەتی ئەکرد.

قەشان: ئەسپی ناوچاو سپی.

قەشقە: شووم، نەحس.

قەقنەس: لێرەدا بەواتای سووتاونی بە تەواوەتی :: قەقنەس مەلێکی ڕەنگاوڕەنگ و زۆر خۆش ئاوازی ئەفسانەییە. ئەڵێن هەزار ساڵ ئەژی و کە ئەگاتە ساڵی هەزار و کۆتایی تەمەنی، لەسەر کێوێکی بەرز ئێزنگێکی زۆر کۆ ئەکاتەوە و لەسەری دائەنیشێ و دەس ئەکا بە خوێندن و باڵ ڕاوەشاندن کە لە ئەنجام دا سەرخۆش ئەبێ و پزیسکەیەک لە باڵیەوە ئەکەوێتە ناو ئێزنگەکە، ئاگرێکی گڕەمەشخەڵان ساز ئەبێ و قەقنەس خۆشی لەو ئاگرەدا ئەسووتێ. لە ژێڵەمۆی بن خۆڵەمێشەکەی هێلکەیەک بەدی دێ و قەقنەسێکی تر. قەقنەس یان سیمرخ یان [ع] عَنقا جووتی نییە و ئەڵێن مووزیک لە ئاوازی قەقنەس وەرگیراوە.

قەڵاخ: داری لەسەر یەک قەڵاکراو، چەن لێژنە داری لەسەر یەک کۆما کراو.

قەڵاس: داسووکە، گوڵە گەنم و جۆی لە داس هەڵوەریو، پرزەی گوڵە گەنم و جۆ.

قەڵاسچن: دەسکچن، دەسکەوان، ئەو مناڵ و مەزنانەی قەڵاس واتە گوڵە گەنمی هەڵوەریوی پاش دروێنەوان کۆ ئەکەنوە.

قەڵتاس: پرزەی گوڵە گەنم و جۆ، توێکڵی نۆک و پاقلە

قەڵەمناری: یارییەکی کوردییە لە شێوەی

بەیس‌باڵی ئەمریکی.

قەلەنـدەر: کەسێ کـە گوێـی لـە داب و نەریتی کۆمەڵگە نیە، کەسـی سـەڵت و لە دنیـا دابڕاو، دەروێشـی ئـازاد و گەڕیدە؛ کەمتەرخەم، کەکەلا.

قەڵەنگ: قەلادەی ملی سەگ، پەتک.

قەمتـەر: خەزێمی لووتی ورچ و وشـتر کە بەنی تێئەخرێ، دەمبێنی پاتاڵ، مەهار.

قەندیلە: چرا پڵیتە.

قەنەفـە: کورسـی درێژۆکـەی سـێ چوار کەسی، نیوکەت.

قەننە: سەبیلە، نێرگەلە، قلیان.

قەنەوس: کووتاڵێکی رەشی بریقەدارە.

قیرقـاج: خوارەوخوار، لارەولار، قرژاڵی.

کادوو: دووکەڵی کا، دووکەڵ.

کارسـتان: کاری گەورە و مەزن و شاکار :: کارێکـی کردووە کارسـتان: کارێکی مەزنی ئەنجام داوە.

کارەبـا: جیـوەی دارێکە زەرد و سـووک و گرانبایـی ئەکـرێ بە بەرموور و تەسـبێح؛ کارەوا، ئەلکتریسیتە.

کاژەرە: کاسەی سەر.

کافەرمان: چەقۆی دەلاکی.

کالان: بەرگی شمشێر و خەنجەر.

کالانە: چاڵی چاو، ئێسکی دەور چاو.

کاڵە: پێڵاوی چەرمینی گوندییان لە تۆفی سـارد و سـەرمادا؛ جۆرێکی لە لاستیکە و پێڵاو ئەخرێتە ناوی: کالە و پێڵاو.

کاو: جووڵە، گەڕان، کایە، وازی؛ جووڵان لە شەترنج و دامەدا.

کاولی: قەرەچی، دۆم.

کاوێر: چاڵووک، تەنگز.

کاهوور: سەرەنێزە، قەمە، سیکارد.

کایە: مەیدان، گۆڕەپان؛ وازی، یاری.

کتوپڕ: مافەتە، نەخۆشیەکە ئەدا لە ئاژەڵ گێژ ئەبێت و لووتی دائەژنێ.

کراڵـک: گیایەکـی دڕکاوییـە بـە تۆپـەڵ ئەڕوێ.

کڕوکاش: کۆکردنەوەی گوڵەگەنم و گژوگیا.

کڕوێ: درمێکە ئەدا لە میوە.

کڕووز: پرچن، سەر بنەگەون، قژن.

کرێـڤ: ناوبـرا، زرکـوڕ ﴿ف﴾ پسـر خواندە، برادر خواندە.

کلا: لە کلابوون: جیابوونەوە.

کل دان: کلا کردن، لادان، ناردن.

کلیتە: سەرکلاو.

کڵاوبـۆرە: کڵـۆز، کڵاوی لبـاد، کڵاوی دەوستکراو لە تەحتی.

کلۆج: جۆر، شێوە، شێواز.

کڵـۆز: کڵاوی لباد، کڵاوی دەوسـتکراو لە تەحتی.

کۆتره: ئەستوندەک، داری ڕاگرتنی خێوەت، کارتیە.

کۆچەک: بەچکەی وشتر.

کۆز: پەچەی مەڕ، خەلان، خەڵ، سەرگێر، شوێنی کار و بەرخ، هەوێز، هەویس.

کۆزەرە: چەتی خەرمان، درشتەی لە گێرەدا نەهاڕدراو، گوڵەجۆ.

کۆلکە و تاپۆ: 🄵 ثبت سجل و اسناد 🄵 تسجیل اسناد و عقار.

کۆلۆز: کلێتە ، کڵاوی لە بەن چندراو.

کۆلوو: بنجی تالوو کە ئەستوورە و بۆ سووتاندن ئەبێ.

کۆلەوەژ: دارێکی درێژە ئاگری تەنووری پێخۆش ئەکەن.

کۆن: ڕەشماڵ، خێوەت.

کوان: دمەڵ.

کوچک: بەرد، کەڤر :: کوانووی سێ کوچکە: کوانووی سێ بەرد، کوانووی سێ قاچ، کوانووی سێ سووچ.

کوخت: ماڵی هەژارانە 🄵 خراپە، کلبە.

کورک: کولکەی ورد.

کولۆش: درواوی دانەوێڵە.

کوفارە: فوارە، کولکولە.

کولاوکە: کڵاوڕۆژنە.

کولمە: گۆنا، پارچە گۆشتی بێ ئێسک :: کولمەی مەمک، کولمەی سمت، کولمەی ڕان.

کوێت: ئەسپی سووری ئاماڵ ڕەش.

کوول: ئەشکەوتی فراوان و درێژۆکە وەکوو هۆدە :: کوولی خەسرەوخان لە سەرشیوی سەقز.

کەپۆ: لووت، بێقڵ.

کەتن: جنحە :: کەتن و تاوان: جنحە و جنایت.

کەتنکەر: ئەو کەسەی بە هۆی کەتن کردنەوە لە دادگا مەحکووم کراوە.

کەحێل: کەحلان، ڕەسەن، سۆلان، نەجیب.

کەرپووچ: خشتی سوور، ئاجوور.

کەرەنا: دووکەڵکێش.

کەستەک: قوڕ، کەرسەک، تۆپەڵە قوڕ، قوڕی وشکەوەبوو.

کەسخ: بەرەک.

کەسم: بیچم، سەروسیما، ڕواڵەت.

کەسمۆک: ڕەبوو، ئاسم.

کەش: نەپێکان.

کەش: سنوور.

کەش: کێشەر، ڕاکێشەر، جازیبە.

کەش: هەسارەی زوحەل یان ساترن.

کەشکەی ئەژنۆ: کەشکەژنۆ، ئێسکی خڕی ئەژنۆ.

کەشەفە: سینی.

کەشەنگ: شەکەت، ماندوو، هیلاک.

ک

کەفتەیی: نەخۆشی گرانەتا، تیفووس.

کەکرەی مار: ژەهری مار.

کەلایی: کەربەلایی، ئەو کەسەی بچی بۆ زیارەتی کەربەلا پێی ئەوترێ کەلایی.

کەلەندەر: ماڵەغان، کەرەمتوو.

کەلیلان: داخ و عەزرەت ☐ افسوس.

کەڵان: گەورە، مەزن.

کەڵکەڵە: خولیا، وەسوەسە.

کەڵۆت: کەفەڵ.

کەڵەمە: تەوقی ملی گا، چەڵەمە.

کەوشەن: سنوور، هێڵی جیاکەرەوە؛ سنووری دەسەڵات.

کەلەش: جوان چاک، قۆز، بوێر.

کەڵەش: تەرم، جەندەک، لاشە.

کەما: گیایەکی بەرزی گەڵا دەرزییە :: لۆ و کەما :: قرچکی کەما لە هەموو قرچێک باشترە.

کەموون: زیرە.

کەمەندکێش: سرووش، دەنگی پێوار، دەنگی لە غەیبەوە؛ ملکەچی و سەرسپاردن لە بەرامبەر کەسێکی تردا؛ یەخسیری داوی ئەڤین و خۆشەویستی.

کەنوو: کەندوو، کوار، شوێنی پاراستنی دانەوێڵە، سایلۆ.

کەنەفت: کز و لاواز، زەلیل، لارەمل.

کەنی: ئافرەت، ژن :: کەنیشک: کەنی بچووک واتە کچ.

کەوڵۆس: کەسێک ددانی پێشەوەی نەبێ.

کەونارا: زۆرکۆن، دێرینە.

کەووگ: خۆڵەمێشی، بۆر.

کەوەمار: ماری ئەفعی.

کەوی ١: تێکەوی :: تێکەوتن.

کەوی ٢: داخ؛ گەرم داگیرساو.

کەوی ٣: رنوو، کلیلە، گلێرەوە بوو.

کەویر: قاقڕ، زەوی بێ ئاو و رووتەن و شۆرەزار.

کێشە: بارکێشان، گواستنەوەی کوڵۆش لە شاراوە بۆ سەر **خەرمان** :: گێرە و کێشە.

کێشەر: راکێشەر، جەزبە.

کێلوون: ئەشکۆڵ.

کێوی قاف: ☞ قاف.

کیتەڵە: دیزەی چکۆلە.

کیڕکردنەوە: چیڕکردنەوە، جیڕکردنەوە.

کیسە لێدان: شۆردنی مرۆڤ بەیارمەتی کیسە و نیمەشۆرە بۆ ئەوەی چڵکی لێ ببێتەوە، پاشان بە لفکە و سابوون. هۆکەشی وا پێ ئەچێ درەنگ درەنگ بۆ گەرماو چوون بووبێ، هەرچەند بە جۆرێک وەک ماساژدانی پێست وایە.

کیل: کێل، ئایەرە، پەیمانە.

کیم: چڵک، چلک و پیسایی ناو کوان.

گارس: هەرزن.

گارمۆن: ئامێرێکی موسیقای رووسی لە خێزانی ئاکاردیۆن، لە رووسیەوە بۆ گورجستان و قەوقاز و لەوێشەوە چووەتە ئێران، لە مووزیکی ئازەریدا بەزۆری سوودی لێوەرئەگیرێ.

گازڵ: گوێزەڵ، چاوگەش.

گازەنگ: زەنگۆڵەی گەورە، ئەکرێتە ملی وشتری پێشەنگ کە زرنگانەوەیەکی بەگێزی هەیە.

گاوانی: شەرتە، شوان؛ ریشۆڵە، سێرۆ.

گاوکردن: لکاندنەوەی چینی شکاو بە تێل.

گاوەناس: دارەتێکە کەف لە دەمی گا دێ و ماتی ئەکا.

گراو: گیراو، دیل، یەخسیر؛ ئەویندار، بریندار بە تیری عەشق.

گرژینەوە: نەرمە خەنینەوە.

گریک: حەجمان، توان، تاقەت.

گرئەستێرە: شۆلە (ف) شهاب.

گرسۆز: لامپا.

گرکەمارانە: گرکەتاڵە، شووتی مارانە.

گرۆز: ورکگر.

گزگل: یەکێکە لە حەوت بەری داری بەڕوو؛ بە مرۆڤی پیسەکەی لەڕ و لاوز ئەگوترێ و زیاتر بۆ منداڵ بەکار ئەبرێ.

گزەون: گزیکەر.

گزیچار: تەرە شووڵی دەوەن کە بۆ تەمێ کردن بەکار ئەهێنرا.

گشت: بادراو، باوخواردوو.

گشتەک: بەنی گشت، بەنی کلاش چنین، بەنی پینەچی.

گڵەخۆرکە: کرمی گڵی، کرمە سوورکە.

گۆ: ئاخافتن؛ هەست و پێزانینی ئەندام.

گۆچانی نوقڵ: نوقڵێکی ریٚریٚی سپی و سوورە لە شیوەی گۆچان.

گۆخڵ: مەرەزەوان.

گۆرمار: کەوەمار، ئەفعی.

گۆشپاق: ژێرپیاڵە، پێشدەستی، زیرە، قاپێکی پەلی تایبەتە گۆشتی تێ ئەکرێ.

گۆیار: ئێشکگری قەڵا.

گودیلە: کاکۆڵ.

گورپ: تۆپەڵ.

گورپ کردن: پیش خواردنەوە، بە مۆنی خۆ گرمۆڵە کردن؛ تۆپەڵبوونی لۆکە.

گورگچاو: کەسێکە گورگ تۆقاندبێتی، وەک مارانگەستە.

گورگەلۆقە: جووڵان و بزوانی خێرا و بەپەلە، تاکتیکی جێگۆڕکێ کردن لە شەڕدا (ف) جنگ و گریز.

گوژم: تەکانی بە تەوژم، هێرش، پەلامار.

ل

گوڵبێنە: کونێکە بۆ بابوێری و گڕ خۆش بوونی تەنوور لە بنەوە دروست کراوە.

گوڵخەن: توونی گەرماو.

گوڵمێخ: بزماری گەورەی سەرپان.

گوڵی پۆپەکەڵەشێر: گوڵێکە شێوەی لە پۆپەی کەڵەشێر ئەچێ 📖 گل تاجخروس.

گومەت: گومەز، قوبە.

گونگ: ناڕوون.

گووران: ڕسکان؛ گیان بە بەرداهاتنی پیزە یان پیزۆکە؛ لە پێست دەرهاتن.

گووراو: ڕسکاو، لە توێکڵ دەرهاتوو.

گەپجاڕیی: گاڵتەجاڕیی.

گەداجۆش: حەوجۆش، کتری ئاسنی ڕەش.

گەدە: منالێکە ئەخرێتە بەر کارکردن لە ماڵان 📖 نوکەر.

گەردەلوول: باهۆز، گژەبا.

گەرماوەز: وەرزی گەرما.

گەڕناس: بوێر، ئازا لە شەڕدا.

گەز: گزیچار؛ گەزۆ؛ پێوەرێکە بەرامبەر بە سەد و چوار سانتیمەتر؛ شۆکەی دارودرەخت.

گەزلک: جۆرە چەقۆیەکی نووک تیژ وەکوو کێرد کە تێغەکەی بەسەر دەسکەکەیدا نانوشتێتەوە.

گەزمە: پاسەوان.

گەلی: گەلی، دۆڵ، دەرە، شیو.

گەڵوازە: چنراوی ڕەنگاوڕەنگ بە زەنگیانە کە بەسەر بێشکە و شتی وادا هەڵئەواسرێ.

گەناو: ئاوی وەستای بۆگەنگردوو.

گەنجەفە: پەڕەی یاریکردن؛ یارییەکە لە سەردەمی سەفەوییەکان بووە بە باو، ئەم یارییە بە شێوەی یاری حوکمە کە ئەمڕۆ باوە و پێ ئەچێ لە یاری حوکمی ئورووپاییەوە وەرگیرابێت.

گەوارە: گەواڵە، پەڵە هەور 📖 ابرپارە.

گەواشە: کوول، ئەشکەوتی فراوان و درێژۆکە وەکوو هۆدە.

گەواڵە: گەوارە، پەڵە هەور 📖 ابرپارە.

گێپەڕە: ملی پۆستاڵ، ساقەتی پۆستاڵ.

گێژەڵووکە: باهۆز، گەردەلوول، گێژەڵە.

گیاسڕە: گیایەکە هاوینان لە گۆزەی ئاوی دەئاڵێنن بە فێنکی ڕای ئەگرێ.

گیشە: چەن بار گیای دووراو ☜ مەلۆ.

لاپڕ: نەناس، بێگانە.

لاپڕەسەن: کەس نەناس، لاپڕە، خۆ تێهەڵقورتێنەر، بێگانە 📖 فضول، لاقید.

لادەری: لەتی دەرگا، لەتە دەرگای دووکان کە لە چوار پێنج پارچە پێکهاتبێ.

ل

لاڤ: لالانەوە، پاڕانەوە.

لالا: درەخشان، درەوشاوە، نازناوە بۆ ئافرەت.

لاوار: داروپەردوو ☐ آوار.

لباد: کولاڤ، بەرگنی پەستاو.

لفکە: لۆ، باڵی لەچک و سەرپۆش.

لم: رلم.

لنگارگرتـن: ئاژووتنی خێرا و بەگوڕ، مین گرتن.

لۆتەر: گورجوگۆڵ.

لۆخەندان: فیشەکدان، زەر، رەخت.

لۆدە: چەن باخە گیای دووراو.

لۆقە: غاردانی لەسەرخۆ و بەنەرمە.

لۆک: وشتری نێر.

لۆگۆ: نیشانە، بەرژەنگ، ئارم.

لوان: گونجان.

لەچەر: پەلپ گیر؛ رژد، رەزیل، چەکووس.

لێ: بەڵام، هەروەها.

لوێچ: پڕ لەپی دەستێک.

لە پەسا: بەردەوام.

لەتردان: رەتڵدان، سەرسمدان.

لەچەر: رژدی، چرووک، هیچکە، تەرەس، خوێڕی.

لەخت: بەدەن، لەش، ئەندامانی لەش بە تێکڕایی.

لە گۆ کەوتن: لاڵ بوون، لە قسە کەوتن، زمان لە ئاخاوتن رامان؛ سڕ بوون و تەزین بە هۆی سەرماوە.

لەمپەر: رێگر، کۆسپ، بەربەند.

لەهیی: لافاو، سێلاو، لێشاو، لاسامە.

لەیلاج: ئەبولفەرەج محەمەد کوڕی عەبدوڵڵا، لە سەدەی چوار و پێنجی کۆچی بەرامبەر بە سەدەی یانزەی زاینی ژیاوە، وەستای یاری شەترەنج و تاولە و سێ قاپ بووە، بۆیە بە پیری قوماربازان ناوی دەرکردووە. باوکی لە حاکمانی هیند و سەر بە خولەفای بەنی عەباس بوو. لەیلاج بە گەنجی چوو بۆ هەمەدان و لەوێ کەوتە زیندان، هەرچەند بە یارمەتی ئەبوو عەلی سینا لە مردن رزگاری بوو بەڵام دەستی چەپیان بڕی. لەیلاج چەن ساڵێک تەرکە قوماری کرد بەڵام گەڕایەوە سەری و لە یارییەکدا دار و نەداری دۆڕاند و دیسانەوەش بە یارمەتی ئەبوو عەلی سینا دەرباز ئەبێ ئەچێ بۆ شیراز و لە گوڵخەنی یەکێک لە گەرماوە کۆنەکان نیشتەجێ ئەبێ. جا بەم پێیە ئەو کەسانەی کە لە قوماردا شارەزا و زیرەکن و ئەو منالانەش کە لە یاری وەکوو هەڵماتێن و چاڵێن و واخێن و هێلکە شکێنەدا وشت و وریا بن پێیان ئەوترێ لەیلاج. ئەمەش بە دوو مەبەست ئەوترێ یەکیان بۆ ئافەرین کردن :: لەیلاجێکە بۆ خۆی و؛ ئەوی

کەش بۆ وریاکردنەوەیە کە ئاگات لەخۆت بێ و ژیانی خۆت نەفەوتێنی :: نەبی بە لەیلاج باشە! ئەگێڕنەوە باوکێک کە کوڕەکەی ماوەیەکە فێری قومار بووە، ئەبا بۆ لای لەیلاج ئامۆژگاری بکات. لەیلاج سێ قاپ هەڵئەدا بۆ سەربان و بە کوڕە ئەڵێ بچۆ سەیریان بکە، دوو **چەق** و **تەفێک** هاتووە. کوڕە ئەچێ سەیر ئەکا، دێتەوە خوارەوە و ئەڵێ وایە. لەیلاجیش پێی ئەڵێ من شازادەم و بە دەستی بڕاوەوە لە توونی گەرماو ئەژیم، هەرچەن قاپ بە حەواوە ئەخوێنمە، کەوابوو بزانە قومارباز هەمیشە دۆڕاوە و قومار بردنەوەی نییە ئەگەر هەزار جاریش ببیەتەوە.

لێژنە: دار و ئێزنگی لەسەریەک دانراو.

ماخۆلە: نەخۆشی شیزۆفرنی کە نەخۆش خۆی بە کەسێک یان شتێکی تر ئەزانێ.

مارۆ: ئەسپە رەشی ناوچاو سپی.

مافنگی: مایەپووچ.

مافەتە: کتوپڕ، نەخۆشیەکە ئەدا لە ئاژەڵ گێژ ئەبێت و لووتی دائەژنێ.

ماڵبەند: ئەو گوڵمێخەی لە دیوار چەقێنراوە، رەشمەی چارەوای لێ گرێ ئەدەن.

مامزە: مامێز ☐ مهمیز.

ماوزێر: دەمانچە و تفەنگی مارکی کارگەی ماوزێری ئاڵمان.

ماووت: چۆغەیەکی تەنراوی خاوداری بەنرخە، کووتاڵێکی پەشمینی ئەستوور و گرانباییە.

ماووتماڵ: فڵچە یان بووسێکی تووک رەقە پاڵتاو و جاکەتی ماووتی پێ خاوێن ئەکەنەوە.

ماهەک: ماک، گەوهەر، رەگەز.

مایەبۆش: سیک، مایەپووت، نابووت.

مایە پووچ: مافنگی، نابووت. مایەپووت.

مایەفیتنە: کوڵەفیتنە، ئاژاوەچی.

مایی: ئەتەوێ (بەلووچی).

مجرۆ: سەقەت، فەلەج.

مجری: یەغدانی بچکۆلە، سندووقی بچکۆلەی شوێنی هەڵگرتنی شمەکی وردی بایەخدار.

مراز: مەراز، نیاز، ئارەزوو.

مرخ خۆشکردن: تەماح تێکردن.

مزگەوتی شین: یان مزگەوتی پیرۆزرە، بە ئازەری گۆی مەسجد و بە فارسی مەسجد کەبوود، لە بینا مێژووییەکانی تەورێزە، ساڵی ١٤٦٥ی زاینی کچی جیهەنشای قەرەقۆیونلوو فەرمانی دروستکردنی داوە.

مژ: تەم، بۆق، هەڵم :: تەم و مژ، هەڵم و بۆق؛ قومدان لە سیگار.

مژۆڵ: برژانگ.

مژی: ئاوەز، هزر.

مشکوڵۆزمە: ئۆباڵ بەگەردن.

مفتە: خۆڕایی، مشە.

مفتەخۆر: مشەخۆر.

مگیرانی: بێزوو.

ملیوان: یەخەی کراس.

ملۆزم: مێمڵ، کرویٚ.

منەکردن: بەدوودا گەڕان، بۆگەڕان، بەشوێندا گەڕان، لێگەڕان.

مۆڕ: رووگرژ، مۆچ، زۆپ.

مووزات: موعجیزە.

مووشکردن: مۆن بوون و قوڕوقەپکردن.

مووشەدەمە: هەمبانەی هەوا.

مەتە: ئامێری شت کونکردن.

مەحف: لەبەین چووگ.

مەرگان: واتە راوچی. مەرگان، کەسایەتی سەرەکی ڕۆمانی «جێگەی بەتاڵی سلووچ»، نووسینی مەحموودی دەوڵەت ئابادی، وەرگێڕانی ئەمین گەردیگلانیە، کە لە وەرگێڕانی کوردییەکەدا مێرگان نووسراوە. دەوڵەت ئابادی بۆ خۆی لە چاوپێکەوتنێکدا ئەڵێ: «...لە منالیەوە ئەمبیست کە ژنێک هەبووە بە ناوی مەرگان و یادی بەخێر باوکیشم پێی وابوو کە وشەی مەرگان (ف مَرگان با زَبَر میم) واتە بکوژی نێچیر.» لە فەرهەنگی دێهخودا مەرگان بە واتای راوچی هاتووە.

مەرگان هەروەها ناوی **فیلمێکی کوردییە** کە دەرهێنەر جافری نوورمحەمەدی، لە گوندی شێروانەی خوراسان سازی کردووە و، ساڵی ٢٠٠٩ خەڵاتی یەکەمی **یەکێتی ئێزگەکانی ئاسیا و ئوقیانووسیەی** Asia_ Pacific Broadcasting Union (ABU) وەرگرتووە، بەسەرهاتی مێرمنداڵێکی ١٣ ساڵانە کە توانایەکی زۆر چاکی لە لاسایی کردنەوەی دەنگی مەلدا هەیە و راوچیەکان بۆ گرتنی کەو کەڵکی لێوەرئەگرن، کۆتاییەکەی کیژە مامۆستای گوند ئەتوانێ کوڕە راکێش بکات بۆ فێرگە. ئەمە ئەیگەیەنێ وشەی مەرگان لەناو کوردی خوراسان باوە، لێرەشدا مەرگان، بە واتای بکوژی بێبەزەیی بەکارهێنراوە کە ئەیەوێ بە هەزار فڕوفێڵ خاوی نێچیرەکەی ببەستێ و بیخاتە داوەوە.

مەزدەک: مەزدەک کوڕی بامداد، سەدەی پێنج و شەشی زاینی، لە ئیستەخری فارس، لە سەردەمی قوبادی ساسانی داوای پێغەمبەرێتی کرد و بزووتنەوەیەکی کۆمەڵایەتی پێکهێنا کە بە کومۆنیزمی ئێرانی ناوبراوە.

مەزڵ: مەنزڵ، شوێنی مەبەست.

مەشتی: واتە «مەشهەدی»؛ ئاوەڵناوێکە وەکوو حاجی، لە ناو شیعەی ئێراندا

ئەوانەی بچن بۆ زیارەتی ئیمام رەزا لە شاری مەشهەد پیان ئەوتریٚ «مەشتی» و هەر بەو پیٚوانەیە بە زیارەتکەرانی کەربەلا ئەوتریٚ «کەلایی».

مەقاش: مقاش، ماشە، پەنگر.

مەلی مەرگ: مەلی مەرگ، لەبری (ف مرغ بسمل) دانراوە. «بسمل» بە واتای کوشتنە، «بسمل کن» واتە بیکوژە. لە فەرهەنگی جۆراوجۆردا هەروەها بە واتای قوربانیکراو هاتووە. بە کوژراوی نیوەگیان ئەلیٚن. کوژراو و بە واتای قوربانیکردنیش هاتووە. کوژراویٚکە بە تەواوەتی گیانی دەرنەچووە. کوژراو، مل براو، نیوەگیان، سەربڕاو. لەوەوە هاتووە کە کاتی کوشتنی قوربانی «بیسمیللا» ئەلیٚن.

مەلۆ: باوەشیٚک گەنمی دووراو، بریتییە لە دوو گەشتانە؛ گەشتانە چەن قولە، سیٚ مەلۆ باخەیەکە، چەن باخە لۆدەیەک، دوو لۆدە باریٚک، گیشە یان شارا چەن بارە و کۆی گیشەی دووراو خەرمانە :: **قول، گەشتانە، مەلۆ، باخە، لۆدە، بار، گیشە** یان **شارا، خەرمان.**

مەن: کیٚشیٚکە بەرامبەر بە سیٚ کیلۆ.

مەنداو: ئاوی وەستاو، گۆلاو.

مەندەر: دۆشەکلە.

مەنسووری حەلاج: لە عارفانی سەدەی سیٚیەمی کۆچی، نۆیەمی زایینیە. لە گرنگترین سۆفیەکانی سەردەمی خۆی بووە و لەکاتی کیٚشەری عیرفانیدا «انا الحق»ی وتووە و لە لایەن پیٚشڕەوانی دینەوە سەرەتا بە «کفربیٚژ» و پاشان بە قەرمەتی ☜ **قەرمەتی** یان ئیسماعیلی ☜ **سەبباح**، تاوانبار کرا. پاش هەشت ساڵان بڕیاری کوشتنی درا؛ لە بەغدا، بەردەباران کرا، بەڵام نەمرد، لووت و گوێیان کرد، بەڵام هەر خەریکی نزا کردن بوو تا زمانیان بڕی کە ئاسمان رووی گرژ کرد و ئاوی دەچلە هەڵسا و کاتیٚکە خۆڵەمیٚشەکەیان کردە ناو ئاوەکە، ئاوی راساو دامرکایەوە. ئەوسا کە حەلاجیان ئەبرد بۆ کوشتن لیٚی پرسرا راستی، واتە حەق چییە کە تۆ ئەلیٚی «اناالحق»؟ حەللاج لە وەڵامدا وتی: ئەمڕۆ و بەیانی و دووبەیانی خۆتان ئەیبینن: ئەمڕۆ کوشتیان، بەیانی سووتاندیان و دووبەیانی خۆڵەمیٚشەکەیان دا بە دەم باوە.

مەنەک: رەکاب :: مەنەک بە مەنەک: پیٚ بە پیٚ، رکیٚف بە رکیٚف.

مەوج: چنراوی لە جاجم ناسکتر و لە پۆپەشمینە ئەستوورتر وەکوو لیٚفە بەکار ئەهیٚنریٚ.

مەیداندار: بەو کەسە ئەوتریٚ کە لە ناوەڕاستی زۆرخانە ئەبیٚ بە راهیٚنەر :: مەیداندارکردن لە دەرەوەی زۆرخانە بە

واتای کەڵەگایی کردن و خۆ گیف کردنەوە بووە بە باو، واتە بەبێ ئەوەی شیاوی بێ پـێ لە شـوێن پێی مرۆڤی مـەزن دائەنێ، بەتایبەت کـە یەکێک لە فرۆزە گرنگەکانی پاڵەوان خاکەڕایی و مل بەکوێن بوونە.

مێخ: بزمار.

مێشێن؛ هەڵماتێن، کەلایێن.

مێلوورە: مێرووله.

مێـزەر: سـەرووپێچ، مشـکی و شـەدەی کوودەری.

مێلاو: مەلەوان.

مێمل: ملۆزم.

مینگرتن: دەورهەڵگرتن، گەرم داگیرسان :: مینگرتنی شەلاق و مەزرەق.

مینەگ: چوارپێی سواری و بارکێشان.

نادر: نادرقولی، تەهماسب قولی خان یان نادر شـا، دامەزرێنەری حکومڕانی تورکی ئەفشار، سەدەی هەژدەی زایینی.

ناس: گەڵای وشکی گیایەکە وەکوو تووتن، نەرم ئەیکوتن و تۆزێ کلسی تێکەڵ ئەکەن ئەخرێتە نێوان لێو و ددان.

ناسۆر: برین و غەم و پەژارە.

نـاکار: ئـازار و جەزرەبـە پێگەیشـتوو :: ناکارکـردن: لەکارخسـتن، جەزرەبـە پێگەیاندن.

ناڵبەکی: ژێرپیاڵە.

ناواخن: ناوەرۆک، ئەو شتەی ئەخرێتە ناو شتێکی ترەوە؛ ناواخنی پشتوێن.

ناوازە: نادر، کەم وێنە.

ناوگۆرک: ئاگردانی ناو رەشماڵ.

ناوە: دەفری قوڕکێشان.

نایب: بریکار، جێگر.

نسکۆ: شکسـتی هێنـان، هەڵەنگووتـن، لێقەومان، سەرسم.

نمـوود: قەڵافـەت، دیمـەن :: کابرایەکی بێنموودە، باوکی زۆر بە نموود بوو.

نۆبەتێ: ماڵاڕیا.

نـۆددان: کـەس یـان گیاندارێـک کـە تازە ددانی دەرهاتبێ.

نۆژەن: نوێکردنەوە.

نوالـە: بابۆڵـە هەویر کە ئـەدرێ بە پاتاڵ بـە تایبەتی وشـتر، قەپاڵ، دەسـکێ گیای دووراو.

نوخشە: نۆبەرە، نزای چاکە بۆ کەسێک :: نوخشە بێ لە تۆش!

نوێژگـە: مصلـی: لە «صـلاة»ی عەرەبی واتە شـوێنی نوێژ خوێنـدن، بەڵام لە زۆر لە شارە فارسەکان وەک شیراز و مەشهەد بـە سـەیرانگەی دەرەوەی شـار ئەوترێ و ڕەنگـە نوێژیشـی لـێ خوێنرابـێ. مصلی لـە وڵاتانی عـەرەب مزگەوتـی تایبەتە کە

حەوشـەی گـەورەی هەیە و نوێـژە بارانە و لـەو بابەتەی لێ ئەخوێنرێ. حەوشـەی نوێژگە ئەکەوێتە پشت مزگەوتەکەوە لەبەر ئـەوەی خەڵکەکە ئەبێ لە پشـت سـەری بەرنوێژەوە بوەستن.

نوێڵ: باری.

نەجما: ناوی عاشقێکە لە دووری یارەکەی بە ناوی رەعنا شـیعری وتووە و شیعرەکانی دەم بـە دەم گـەڕاوە؛ چیرۆکـی دڵداریـی وەکـوو شـیرین و فەرهـاد :: ...شـەوانی زستان لە ماڵی ریش سپی خێڵ کۆ ئەبوونە و چیرۆکبێـژ سـەربردەی وەکـوو نەجمـا و شیرین و فەرهاد و... بۆ ئەوتن.

نەخوازە: نەخوازەڵڵا ، بەتایبەت.

نەخون: ئەسـپێک کە قوونـی بڵێندە و ملی نەوییە.

نەرمەناسـە: هەناسەدانی مرۆڤی خەوتوو. دەرباز بوونی هەناسـەیە بە ئاسـوودەیی لە کاتـی خەوتـندا :: پرخـە: دەنگی کەپۆی نوستوو ع نَفیر.

نەزمیە: ئاسایش، پولیس. شورتە.

نەشـە: کەیـف، سـەرەتای سەرخۆشـی و مەست بوون.

نەعرەتە: نەڕە، قریوەی بەرز و گەورە.

نەعمەتوڵڵای وەلی: یان شـا نەعمەتوڵڵای وەلـی ماهانـی کرمانـی کـە بـە رەچەڵـەک کـوردە، هەرچـەن دیوانێکـی گـەورەی بە زمانی فارسـی هەیە بەڵام **نوخشـانە** یا «پیشگوئی شاه نعمت‌الله» راستەوخۆ لە پێشـبینیەکەی **عێل بەگـی جاف** ئەچێ؛ شـا نەعمەتوڵـڵا لـە شـاعیران و عارفانـی سەدەی پانزەی زاینیە، ڕێبازێکی نوێی لە سۆفیگەریدا داهێنا و بە پیری دەروێشانی نەعمەتوڵڵایی ئەناسرێ.

نەگبەت: هەژار، رەبەن.

نەمرچ: نەدوو، مۆن.

نەواخت: رواڵەت، رووکار، شێوە؛ هەوا.

نەوازە: نەزانراو، گونگ، پێوار.

نەوژ: ئەفرا، سپیندار.

نهالی: دۆشەک و پشتی لە پەلاس و بەرە چاککراو.

نێزەک: شۆڵە، گرئەستێرە ف شهاب.

نهێم: تەوژم.

نیوکەت: کورسی درێژۆکەی دوو سێ کەسی.

نیهیلیزم: وەرگیراو لە nihil ی لاتین بە واتای هیچ، بۆچوونێکی فەلسەفیە ژیان بە بێ واتا و ئارمانجی دەرەکی یان ئاکار و رەوشتی دەروونی ئەزانێ، ئەم بۆچوونە لایەنگری لۆجیکی زانستیە و فۆرمێکی تایبەتی پۆزیتیڤیسم و ماتریالیزمە، راپەرینێکە دژی هەموو رێسایەکی کۆمەڵایەتی و، دژایەتی کردنە لەگەڵ حکوومەت و ئاین و خێزان. پێی وایە

و

زانست چارەسازی هەموو گرفتەکانی کۆمەڵە. نیهیلیزم، یەکەمجار لە سەدەی نۆزدەی زایینی لە رۆمانی بەناوبانگی ئیڤان تورگنیڤ بەناوی باوکان و کوڕان لە ڕێگەی کەسایەتی بازارۆڤ ـەوە بڵاوبوویەوە.

وار: پاچرا، پارەیەکە لە کاتی بردنەوە لە لایەن خاوەن قومارخانەوە وەرئەگیرێ.

وارش: دیوار، سیاج

واگوزار: سپاردە، سپاردن.

وافوور: ئامرازی تریاک کێشان.

وچان: پشوودان، حەسانەوە.

ودم: نزای چاکە، پێوقەدەمی چاکە، نەفەسی بە باشە :: ودمی پیرۆزە.

وڕاوە: وڕینە، قسەی بێهۆشانە.

ورتە: قسەی لەژێر لێوانەوە.

وڕک: گڕوو، بیانوو.

وەرسەڵ: ئێسکبەندی پێشەکانی لەش.

وڵسات: ئاژەڵ و پاتاڵ، گاوگۆڵ.

وەبا: کولیرە.

وەرجا: هەرماو، مەندۆخ، هەمیشەیی.

وەرجاوەند: هەرماو، وەرجا، مەندۆخ.

وەرد: لە جارێک پتر کێڵراو.

وەردیان: زیندانبان.

وەنەدی: پەنجەرەی بچکۆلە، جامخانە، ویترینی شووشە.

وەوی: بووک.

وەیل: تەنووری وەیل: ناوی بیر یان دۆڵێکە لە دۆزەخ.

وێر: پارە لە باتی خەڵکدان لە چاخانە و چێشتخانە.

وێرغە: رۆینە، نەرمە غار.

وێڵ: مرۆی ئاوارە و بێ جێوڕێ.

ویلایەتی خەمسە: واتە پارێزگای زەنگان کە ئەکەوێتە رۆژهەڵاتی پارێزگای ئازەربایجانی بەناو ئێران. ئەم شارە ئەردەشیری پاپەکانی پادشای ساسانی دروستی کردووە. ئێژن ئەشکەوتی کەرەفتووی سەقز تا زەنگان درێژەی هەیە و ئەگەر تا کۆتایی ئەشکەوتەکە بڕۆیت، گوێت لە تەقەی چەکوشی ئاسنگەرەکانی زەنگان ئەبێ؛ تیانەی مس و چەقۆی زەنگان بەناوبانگە. لە فارسیدا بەعەرەب کراوی وشەکە واتە زەنجان بەکار ئەبرێ، بەڵام لە کوردیدا هێشتاش هەمان زەنگانە کە وشەیەکی کوردی و بە واتای بەهدین یان پەیڕەوانی پەرتووکی زەندە. کۆتایی سەردەمی قاجار کە خێڵی خەمسە لەوێ نیشتەجێ کران ناوی ویلایەتی خەمسەی لەسەر دانرا. سەردەمی ناسرەدین شا، ویلایەتی خەمسە یەکێک بوو لە بیست و سێ ویلایەتی حکوومەتی

قاجار. سەردەمی کۆماری کوردستان و ئازەربایجان، بە گوێرەی ئەوەی ژمارەیەکی زۆری ئازەری لێ نیشتەجێ کراوە، زەنگان لەگەڵ ئازەربایجان دانرابوو.

هاوسێ: هاونسێ، جیرانی لە تەنیشتەوە؛ هاوسێ و دراوسێ: جیرانی تەنیشت و جیرانی بەرامبەر.

هاوڵاوی: کەسێکە شوێنی نەخۆشی هاوڵە بە دەموچاویەوە مابێ.

هۆبە: جێی چەند رەشماڵ پێکەوە.

هۆقە: دەفری گچکەی گۆزەڵەئاسا، ئەو دەفرە گچکەیەی وافووری تریاک کێشان کە تریاکەکەی ئەخەنەسەر.

هۆگر: دەسکی دواوەوەی هەوجاڕ.

هۆنە: تەون ف بافت، نسیج.

هومایی: جاو، مۆری، کوتاڵی سپی چەرچەف.

هەتوان: مەرهەم، مەڵحەم.

هەدا: ئوقرە، ئارام، سەکنین؛ پێکەوە.

هەرداندن: تووڕەکردن، سڵ کردن.

هەردەبیر: وازوازی.

هەردەگێڵ: چۆڵگەرد، بیابانگەرد، مەردمی ئاوارە کە بدا بە کێودا.

هەردەمی: وازوازی.

هەردین: قەڵس بوون.

هەرزاڵە: سەکۆی لە گڵ یان دار بۆ کەلوپەل لەسە دانان، پێڕک، ستێر.

هەزبێ: هەزوێ، جاترە.

هەلەک: نیو جەغز، زر.

هەڵترووشکان: چیچکان، قنچکان.

هەڵئەمسا: لە هەڵمسان، ئاوسان و پەنەمیان، باکردن، هەڵتۆقین.

هەڵەوەڕ: زۆربڵێی دەمپیس، دستەپاچە.

هەمبەر: بەرامبەر.

هەنجار: هەموار، رێک؛ شێوە، رەوت.

هەورەبان: کۆمانج، ژووری هەرە بەرزی باڵەخانە.

هەوڵ: وڕ، گێژ و سەرسام.

هەوێشخان: ژووری پشتەوە، ژووری بنەوە کە وەک هەمار یان چێشتخانە بەکار ئەهێنرێ.

هەیتە: سیخوڕ لە بەرگی دگەردا.

هێدمەگرتن: سەرسووڕمان، سەرسام بوون، داچڵەکان.

هێز: بەشێ لە لەشکر لە هەزار کەس کەمتر نەبێ.

هیس: قورم، دووکەڵی چڕی نیشتوو.

هیزە: کووپە، دەبە.

هیلال: مانگیلە، هەیڤک، مەنگی چەن شەوە، نیو جەغز، کەوانی.

هیم: خیم، بنەڕەت، بناغە، بنەما.

هێمان: هێشتا.

یابوو: بارگین، ئەسپی نانەجیبی بارکێشان؛ بریتی لە پیاوی نەزانی تەمەڵ.

یارەمەز: جلْف و لووسکە.

یافت: شوێنەوار، شۆپ.

یاقووبی مسگەر: یاقووبی کوڕی لەیسی مسگەر، لە پادشاکانی سەفاری بوو، لە سەدەی نۆی زایینی لە سیستان و خوراسان و تەبەرستان. ماوەیەکی دوور و درێژ دژی خەڵیفەکانی عەباسی شەری کرد. فارس بە باوکی زمانی فارسی لە پاش هێرشی عەرەب ناوی ئەبەن و تاجێک و ئەفغان بە باوکی زمانی دەری!

یخ دان؛ خەواندنی وشتر، خیا.

یەختەرمە: یەدەک. ئەسپی زیادە سوار بە دوای خۆیدا رای ئەکێشێ.

یەغدان: باوڵ، مجری تەختەی گەورەی رازاوە بە رووکەشی زەری بۆ هەڵگرتنی جلوبەرگ و شمەکی گرانبایی.

یەغڵاوی: قاپی دەسکداری بن مەتارەی سەربازی کە دەسکەکەی ئەشکێتەوە و چێشتی تیا ئەخۆن.

یەک لۆ: لەڕ، لاواز، باریکەڵە.

سیامەند شاسواری

٢٠١١